

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Bahar/Spring, 2025, 12 (1), 448-479

ZEYDÎ HADİS YORUMUNDA TERĞİB VE TERHÎB HADİSLERİNE BAKIŞ:
“ERBEÛNE HADİSEN es-SEYLAKIYYE” ÜZERİNE BİR İNCELEME
A Perspective on Encouragement and Deterrence Hadiths in Zaydî Hadith
Interpretation: An Analysis of Erba'una Hadithan al-Saylakiyya

Semih YOLAÇAN

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, semihyolacan26@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8917- 002X.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	16.02.2025
Kabul Tarihi / Accepted:	13.06.2025
Yayın Tarihi / Published:	30.06.2025
Cilt / Volume:	12
Sayı / Issue:	1
Sayfa/ Pages:	448-479

Atıf / Cite as: Yolaçan, Semih. “Zeydî Hadis Yorumunda Terğîb Ve Terhîb Hadislerine Bakış: “Erbeûne Hadîsen Es-Seylakiyye” Üzerine Bir İnceleme” (A Perspective on Encouragement and Deterrence Hadiths in ZaydîHadith Interpretation: An Analysis of Erba'una Hadithan al-Saylakiyya) *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 12/1 (2025), 448-479. Doi: 10.17859/pauifd.1641040.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Ithenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD) 448-479
ZEYDÎ HADİS YORUMUNDA TERĞÎB VE TERHÎB HADİSLERİNE BAKIŞ:
“ERBEÛNE HADÎSEN es-SEYLAÎYYE” ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Semih YOLAÇAN**

Öz

Bu makale, Zeydiyye mezhebinin hadis yorumculuğunda terğîb ve terhîb içerikli rivayetlere yaklaşımını ele almakta ve bu bağlamda İmam Müeyyed-Billâh Yahyâ b. Hamza'nın (ö. 749/1348) *el-Envâru'l-mudîe fi şerhi'l-erbaîne's-Seylakiyye* adlı eserini incelemektedir. Çalışmada, Yahyâ b. Hamza'nın şerh yönteminin temel prensipleri, kullandığı ilmî disiplinler ve hadisleri yorumlama biçimi analiz edilmiştir. Ayrıca, şerhin içerdiği edebî, gramatik ve semantik unsurlar değerlendirilerek, Zeydî hadis anlayışının temel dinamikleri ortaya konulmuştur. Makale, öncelikle Zeydî hadis literatürü içinde terğîb ve terhîb konulu hadislerin yerini belirlemekte ve şarihin bu tür rivayetlere yaklaşımını değerlendirmektedir. Yahyâ b. Hamza'nın şerhi, metni anlamlandırma açısından altı temel aşamaya dayanmaktadır: kelimelerin lügat anlamlarını açıklama, cümle yapılarının i'râb açısından incelenmesi, hadisin ilm-i meânî çerçevesinde değerlendirilmesi, ilm-i beyan kapsamında ele alınması, Hz. Peygamber'in hadislerdeki maksatlarının yorumlanması ve ilm-i bedî açısından edebi sanatların belirlenmesi. Eser hakkında daha kapsamlı bir kanaat oluşturabilmek maksadıyla takip edilen bu şerh tarzı makale içerisinde “Lugavî şerh örnekleri” ve “Hadislerin Makâsıt perspektifinden şerhi” ana başlıkları altında altı ayrı hadis üzerinden ele alınmıştır. Şarihin bu yorumlama şekli, hadislerin yalnızca zahiri anlamlarını değil, aynı zamanda içerdiği derin anlam katmanlarını da ortaya koymaktadır. Ayrıca, Yahyâ b. Hamza'nın ele aldığı rivayetlerde Kur'ân ile desteklenen akılcı bir yaklaşım benimsediği görülmektedir. Araştırmada, Yahyâ b. Hamza'nın kelimelerin kökenlerine, bağlamsal kullanımlarına ve teolojik boyutlarına önem verdiği tespit edilmiştir. İ'râb analizleri ile kelimelerin gramatik işlevlerini detaylı bir şekilde açıklayarak, metnin anlamını sağlamlaştırdığı görülmüştür. Şarihin, belagat ilminin üç temel alanına (ilm-i meânî, ilm-i beyan, ilm-i bedî) yoğun şekilde yer verdiği anlaşılmıştır. Bu bağlamda, kelimelerin mecazî ve istiareli anlamlarını açığa çıkarma çabası, hadisin ifade gücünü ve ahlaki mesajlarını derinlemesine çözümlemektedir. Ayrıca, dilbilgisi kurallarının hadis yorumunda nasıl işlev gördüğü ve manaya nasıl katkı sağladığı üzerinde ayrıntılı durulmaktadır. Bu çalışmada, Yahyâ b. Hamza'nın *el-Envâru'l-mudîe fi şerhi'l-erbaîne's-Seylakiyye* adlı eserindeki şerh yöntemi, metin analizi temelinde ele alınmıştır. Müellifin şerh tekniği, tercih ettiği hadis yorumlama usulleri ve Zeydî geleneği içerisindeki yeri tahlil edilmiştir. Makale, Yahyâ b. Hamza'nın şerhinde hikmet merkezli bir yaklaşım benimsediğini ve hadisleri sadece literal bir bakış açısıyla değil, ahlaki ve manevi bir perspektiften ele aldığını ortaya koymaktadır. Şarih, hadislerde geçen konuları tarihî ve tasavvufî bağlamlara oturtarak, bireysel ve toplumsal sorumluluklara dair dersler

* Yazar makalede etik kurul izni gerektirecek bir durum olmadığını beyan etmiştir.

** T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, semihyolacan26@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8917-002X.

sunmaktadır. Ayrıca, tesci', tıbâk ve iktibas gibi bedî sanatlarını kullanarak, hadis dil ve anlam açısından zenginliğini ön plana çıkarmaktadır. Şarihin şerhinde ortaya koyduğu yöntem, hadislerin günümüz okuyucuları için nasıl anlamlandırılabilirliğine dair önemli ipuçları vermektedir. Sonuç olarak, Yahyâ b. Hamza'nın şerhi, Zeydî hadis yorumculuğunun temel prensiplerini yansıtmakta ve Kur'ân, sahih sünnet ve akıl eksenli bir analiz biçimi izlediğini göstermektedir. Çalışma, Zeydî şerh geleneğinin hadisleri yorumlamada benimsediği yöntemleri ve belagat esaslı bir yaklaşımı örneklerle ortaya koyarak, hadis ilmi alanında önemli bir katkı sunmaktadır. Yahyâ b. Hamza'nın metni çözümleme yöntemi, klasik İslamî ilimler içinde hem kelimî hem de filolojik bir derinlik sunduğu için önemli bir şerh örneği olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın hadis ilmi ve belagat açısından Zeydî geleneğe dair önemli açılımlar sunduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Zeydiyye, Yahyâ b. Hamza, Erbeûne Hadîsen es-Seylakiyye, Hadis şerhi, Terğîb ve terhîb.

A Perspective on Encouragement and Deterrence Hadiths in Zaydî Hadith Interpretation: An Analysis of Erba'una Hadithan al-Saylakiyya

Abstract

This article examines the approach of the Zaydiyya school of thought to targhîb and tarhîb (encouragement and dissuasion) narratives in ḥadīth interpretation, focusing on the work *al-Anwārū'l-muḍī'a fī sharḥi'l-arba'ina's-Saylāqiyya* by Imam al-Mu'ayyad-Billāh Yahyā b. Ḥamza (d. 749/1348). The study analyzes the fundamental principles of Yahyā b. Ḥamza's commentary method, the scholarly disciplines he employed, and his manner of interpreting ḥadīth. Furthermore, it evaluates the literary, grammatical, and semantic elements within the commentary to reveal the core dynamics of Zaydī ḥadīth understanding. The article initially locates the place of targhîb and tarhîb related ḥadīth within Zaydī ḥadīth literature and assesses the commentator's approach to such narrations. Yahyā b. Ḥamza's commentary relies on six fundamental stages for understanding the text: explaining the lexicographical meanings of words, analyzing sentence structures from an i'rāb (grammatical inflection) perspective, evaluating the ḥadīth within the framework of 'ilm al-ma'ānī (the science of meanings), addressing it within the scope of 'ilm al-bayān (the science of eloquence), interpreting the Prophet Muhammad's intentions in the ḥadīth, and identifying literary arts from the viewpoint of 'ilm al-badī' (the science of rhetorical figures). To provide a more comprehensive understanding of the work, this commentary style is examined through six distinct ḥadīth. The commentator's mode of interpretation reveals not only the literal meanings of the ḥadīth but also the deeper layers of meaning they contain. Moreover, Yahyā b. Ḥamza is observed to adopt a rational approach in the narrations he discusses, supported by the Qur'ān. The research identifies Yahyā b. Ḥamza's emphasis on the etymologies and contextual uses of words, as well as their theological dimensions. His detailed explanation of the grammatical functions of words through i'rāb analyses is seen to solidify the text's meaning. It is evident that the commentator extensively employs the three fundamental branches of balāgha (rhetoric): 'ilm al-ma'ānī, 'ilm al-bayān, and 'ilm al-badī'. In this context, his effort to uncover the metaphorical and figurative meanings of words deeply analyzes the expressive power and moral messages of the ḥadīth. Furthermore, the study elaborates on how grammatical rules function in

ḥadīth interpretation and contribute to meaning. This study examines Yahyā b. Ḥamza’s commentary method in *al-Anwāru’l-muḍī’a fī sharḥi’l-arba’ina’s-Saylāqiyya* based on textual analysis. The author’s commentary technique, his preferred methods of ḥadīth interpretation, and his place within the Zaydī tradition are analyzed. The article reveals that Yahyā b. Ḥamza adopts a wisdom-centered approach in his commentary, addressing ḥadīth not only from a literal perspective but also from a moral and spiritual standpoint. The commentator contextualizes the topics mentioned in the ḥadīth within historical and Sufi frameworks, offering lessons on individual and communal responsibilities. Additionally, by utilizing *badī’* arts such as *tasjī’* (rhymed prose), *ṭibāq* (antithesis), and *iqtibās* (quotation), he highlights the linguistic and semantic richness of the ḥadīth. The method presented in the commentator’s work provides significant clues on how ḥadīth can be understood by contemporary readers. In conclusion, Yahyā b. Ḥamza’s commentary reflects the fundamental principles of Zaydī ḥadīth interpretation and demonstrates an analytical approach centered on the Qur’ān, sound sunna, and reason. The study contributes significantly to the field of ḥadīth studies by presenting, with examples, the methods adopted by the Zaydī commentary tradition in interpreting ḥadīth and its rhetoric-based approach. Yahyā b. Ḥamza’s method of analyzing the text is considered an important example of commentary, offering both theological (*kalāmī*) and philological depth within the classical Islamic sciences. In this regard, it can be stated that the study offers significant insights into the Zaydī tradition in terms of ḥadīth studies and *balāgha*.

Keywords: Ḥadīth, Zaydīyya, Yahyā b. Ḥamza, Erba’una Hadithan al-Saylakiyye, Sharḥ al-Ḥadīth, Targhib wa Tarhib.

Structured Abstract

Purpose:

This study examines the approach of the Zaydī school of thought in interpreting hadiths related to encouragement (*targhib*) and deterrence (*tarhib*) by analyzing Imam al-Mu’ayyad Billah Yahyā b. Ḥamza’s *al-Anwar al-Mudi’a fī Sharḥ al-Arba’in al-Saylakiyya*. The research aims to explore Yahyā b. Ḥamza’s commentary methodology, focusing on its linguistic, rhetorical, and theological aspects. It also seeks to highlight how his approach aligns with the broader principles of Zaydī hadith scholarship, which emphasizes the coherence of hadith with the Qur’an and reason.

Methods:

Yahyā b. Ḥamza employs a six-stage method in his commentary: (1) lexical analysis of words, (2) grammatical parsing (*i’rab*), (3) semantic analysis (*ilm al-ma’ani*), (4) rhetorical analysis (*ilm al-bayan*), (5) interpretation of the Prophet’s intended meanings, and (6) examination of literary devices (*ilm al-badi’*). This structured methodology ensures a comprehensive understanding of the hadiths by incorporating linguistic precision, contextual analysis, and theological consistency. The study also considers Yahyā b. Ḥamza’s engagement with classical Arabic linguistic and rhetorical sciences in shaping his interpretations.

Results:

The findings reveal that Yahyā b. Ḥamza’s commentary exhibits a profound balance between linguistic precision and theological depth. His analysis does not merely rely on the literal meanings of hadiths but extends to metaphorical and rhetorical dimensions. His use of Arabic rhetorical devices such as *tasji’* (rhymed prose), *tibāq* (antithesis), and

ıqtibas (intertextual reference) significantly enhances the textual richness and interpretative clarity of the hadiths. Furthermore, his approach maintains a strong connection with the principles of Zaydî hadith methodology, prioritizing Qur'anic consistency, rationality, and authentic prophetic traditions.

His commentary also reflects a wisdom-based, didactic approach. Rather than treating hadiths as isolated statements, he situates them within broader ethical, theological, and social contexts. His reliance on linguistic analysis ensures that the meanings of hadiths remain precise and faithful to their intended messages, while his rhetorical analysis enriches their expressive power. Additionally, his structured methodology offers insights into the interrelation of language, thought, and religious doctrine within Zaydî scholarship.

Conclusion:

Yahyâ b. Hamza's *al-Anwar al-Mudi'a fi Sharh al-Arba'in al-Seylakiyya* represents a significant contribution to Zaydî hadith scholarship. His methodical approach, which integrates linguistic, rhetorical, and theological dimensions, provides a systematic framework for interpreting hadiths. The study concludes that his emphasis on linguistic depth and rhetorical sophistication makes his work a key example of Zaydî exegetical tradition. Moreover, his structured six-stage methodology offers a model that could be applied in broader hadith studies. This research contributes to the understanding of classical hadith interpretation by demonstrating how language, theology, and rhetoric intersect in the analysis of prophetic traditions. Further exploration of Yahya b. Hamza's works may yield deeper insights into the intellectual landscape of Zaydî hadith exegesis and its broader implications in Islamic thought.

GİRİŞ

Zeydî bir âlim olan Zeyd b. Abdullah b. Mes'ûd el-Hâşimî (ö. 4/10. asır [?]) tarafından kaleme alınan *Erbeûne hadîsen es-Seylakiyye*, kırk hadis içeren ve terğîb ile terhîb konularına odaklanan bir eser olup, zühd ve takvâ kavramlarına dikkat çeken önemli bir çalışmadır. Zeyd b. Abdullah b. Mes'ûd el-Hâşimî'nin hayatına dair sınırlı bilgi bulunmakla birlikte, ömrünün yarısını Basra'da geçirdiği bilinmektedir. Hayatının diğer yarısında Re'y'de ikamet ettiği ve ardından Horasan'a gittiği rivayet edilmektedir. Felsefeye olan ilgisi ile tanınan el-Hâşimî'nin, İhvanü's-Safâ risalelerine katkı sunduğu öne sürülse de, bu iddia uzak bir ihtimal olarak değerlendirilmektedir; zira risaleler hicrî 3. asırda telif edilmiş olup, el-Hâşimî 4. asırda yaşamıştır. Zehebî (ö. 748/1348) ve İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) el-Hâşimî'yi, edeb konusunda kırk hadis uydurduğu gerekçesiyle cerh etmişlerdir.¹ Muhakkik el-Izzî, bu iddianın ön kabulden kaynaklandığı kanaatini belirtmektedir. el-Hâşimî'nin bu kırk hadis eserinden başka *Cevâmiu ıslâhi'l-mantık* adlı bir eseri daha vardır.²

¹ Bk. Şemseddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl* (Beyrut: Dâru'l-Marife li't-Tıbbâati ve'n-Neşr, 1963), 2/104; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân* (Beyrut: Müessesetü'l-Âlemî li'l-Matbûât, 1971), 2/508.

² Hayrettin Ziriklî, *el-Âlâm*, 3/59. Ziriklî'nin verdiği bilgiye göre Zeyd b. Abdullah ve arkadaşları Yunan felsefesi ve şeriat intizam edildiğinde kemale ulaşılacağını düşünmektedir. Zeyd b. Abdullah b. Mes'ûd el-Hâşimî, *Erbeûne hadîsen es-Seylakiyye*,

Erbeûne hadîsen es-Seylakiyye adlı eser, Abdurrahman Hamûd el-Izzî tarafından tahkik edilerek 2002 yılında Yemen’in Sa’de şehrinde³ Merkezü’t-Tevhid ve’l-Adl li’d-Dirâsâti ve’l-Bühûs ve’t-Tahkîk tarafından neşredilmiştir. El-Izzî, kırk hadis çalışmalarını, hadis ilmine sunulan en önemli katkılardan biri olarak değerlendirmektedir. Ayrıca bu tür çalışmaların, Hz. Peygamber’in, “Kim ümmetim için din ile alakalı kırk hadis ezberlerse kıyamet gününde Allah’a âlim ve fakih olarak ulaşır” ve “Kim ümmetim için din ile alakalı kırk hadis ezberlerse kıyamet gününde fakih ve ulema zümresi içinde haşrolunur”⁴ hadislerinde verilen müjdeleri elde etmek için bir vesile olduğunu ifade etmektedir. Bu değerlendirme, Zeydî ulemanın da bu rivayetleri dikkate aldığı bir göstergesi olarak yorumlanabilir.⁵

Eserin “es-Seylakiyye” olarak adlandırılmasının sebebi, râvilerinden biri olan el-Hasen b. Mehdi es-Seylakî’dir.⁶ Muhakkikin de vurguladığı üzere, *Erbeûne hadîsen es-Seylakiyye* adlı eserde müellif, insanların dūcâr olduğu nefis hastalıklarına çare olabilecek rivayetleri derlemeyi amaçlamıştır. Bu rivayetler aracılığıyla, kul nefis kusurlarından arınarak ilahi rahmete erişecek ve yüce ahlaki erdemlere ulaşacaktır. Böylece, manevi yolculuğunda takip edeceği yol, istikamet üzere olacaktır.⁷ *Erbeûne hadîsen es-Seylakiyye* adlı eserde derlenmiş rivayetlerin konu başlıkları kısaca şöyledir: “Kişinin kendi kusurları ile meşgul olması, gerçek dostluk, akıllı olmanın alameti, mü’min iki korku arasında olmalıdır, Kur’ân’ın ehemmiyeti, imanın alametleri, eziyet etmenin haram oluşu, Allah’a güvenmek, dilin tehlikeli sonuçları, dünya ahiretin tarlasıdır, ölümü hatırlama, rızkın taksim edilmiş olması, şehvî arzulara tapmak, hikmetin kimden alındığı kime verildiği, tevazunun fazileti, şüpheli şeylerin ve şehvetin etkileri, Âdemoğlunun hüznü ve sevinci, affetmek ve öfkeyi yutmak, Allah dostları, Ahiret günü için azık edinmek, dünyada nasıl olmalısın, hevâ ve hevese kapılmanın kötülüğü, uzuvların itaat için kullanılması, kalp kasvetinin sebepleri, fenâ ve bekâ yurtları, nefsin süsü, yolculuk gününe hazırlık, ecel ve emel, ümmetin dünyadaki sınıfları, iman zayıflığı, talepte kanaatkâr olmak, saîdler ve şakiler, kıyamet alametleri, açgözlülerin sonu, hata ve ibtila yurdu, takvaya teşvik,

thk. Abdurrahman Hamûd el-Izzî (Sa’de: Merkezü’t-Tevhid ve’l-Adl li’d-Dirâsâti ve’l-Bühûs ve’t-Tahkîk, 2002), Muhakkikin mukaddimesi, 10-12.

³ Yemen’in başkenti San’a’ya 240 km. uzaklıktaki bir şehir. Bk. Şihabüddin Ebu Abdillâh Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-büldân* (Beyrut: Dâru Sadr, 1995), 3/406.

⁴ Râmhürmüzî Ebu Muhammed el-Hasen b. Abdurrahman, *el-Muhaddisü’l-fâsıl beyne’r-ravî ve’l-vâî* (Beyrut: Daru’l-Fikr, 1404), 1/172; Ebû’l-Hasen Ali b. Ömer Dârekutnî, *el-İllevü’l-vâride fî ehâdisi’n-Nebeviyye* (Riyad: Dâru Tîbe, 1985), 6/33.

⁵ Zeyd b. Abdullah b. Mes’ûd el-Hâşimî, *Erbeûne Hadîsen es-Seylakiyye*, thk. Abdurrahman Hamûd el-Izzî (Sa’de: Merkezü’t-Tevhid ve’l-Adl li’d-Dirâsâti ve’l-Bühûs ve’t-Tahkîk, 2002), Muhakkikin mukaddimesi, 5-6.

⁶ Uzun künyesi Hasen b. Muhammed b. Mehdi el-Alevî el-Hüseynî, Ebû Tâlib es-Seylakî’dir. Hicrî 5. asır alimlerinden. Bu kırk hadisi Hemdan’da Ali b. el-Hüseyn el-Hasenî’ye 458 yılında rivayet ettiği bilgisi verilmektedir. İbrahim b. el-Kasım, *Tabakatü’z-Zeydiyyeti’l-kübra* (Amman: Müessesetü’l-İmam Zeyd B. Ali es-Sekafîyye, 1421), 1/329-330.

⁷ el-Hâşimî, *Erbeûne Hadîsen es-Seylakiyye*, Muhakkikin mukaddimesi, 7-8.

Allah yolunda infak, dünya sevgisinin etkileri, çalışma ve hesap günleri arasındaki fark, ölüm meleği.”⁸

Esere yapılmış şerhler bulunmaktadır. İmam Mansur-Billah Abdullah b. Hamza'nın (ö. 611/1214) yazdığı *Hadikatü'l-hikmeti'n-Nebeviyye fî tefsiri'l-erbaîne's-Seylakiyye*, İmam Müeyyed-Billah Yahyâ b. Hamza el-Hüseynî'nin (ö. 749/1348) yazdığı *el-Envâru'l-mudîe fi şerhi'l-erbaîne's-Seylakiyye*, Kâdî allame Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Mürğîm es-San'anî'nin *et-Tühfetü's-seniyye li meâni'l-erbâine's-Seylakiyye* adlı eserleri bunlardan bazısıdır.⁹

Eser, Teğîb ve terhîb içerikli rivayetlerden oluşmaktadır. Terğîb ve terhîb kelimeleri dinî literatürde genellikle birlikte kullanılmaktadır. Terğîb, sözlük anlamı itibarıyla, bir şeyi arzu edilir, çekici ve elde edilmeye değer göstermeyi ifade ederken; terhîb ise bir şeyi korkutucu, kaçınılması gereken ve zararlı olarak sunmayı belirtir. Bu iki kavram, Kur'an-ı Kerim'de ve özellikle hadis literatüründe sıklıkla birlikte veya ayrı ayrı kullanılarak, müminlerin ahlaki ve dini gelişimlerine katkıda bulunmayı hedefler.¹⁰ Hadis âlimleri, bu tür rivayetleri çoğu zaman kitâbü'r-rikâk, kitâbü'z-zühd veya doğrudan kitâbü't-terğîb ve't-terhîb gibi başlıklar altında tasnif etmiş, daha sonra bu temaya odaklanan müstakil derlemeler meydana getirmiştir.¹¹ Bu bağlamda, Zeydî hadisçilerin de bu başlık adı altında veya bu içerikte müstakil eserler ortaya koyduğu görülmektedir. Kâdî Ahmed b. Muhammed el-Curâfî es-San'anî'ye (ö. 1316/1898) ait *et-Terğîb ve't-tehîb* adlı eser bunlardan biridir.¹² Yine Zeydî muhaddsiler tarafından derlenen kırk hadislik seçkilerin de, bireyin manevî gelişimini hedefleyen bu teşvik ve sakındırma dengesini koruyarak hazırlandığı görülmektedir.

Bu makalede Zeydî hadis geleneğinde terğîb ve terhîb konulu hadislerle yapılan yorumlar, Yahyâ b. Hamza'nın, Zeyd b. Abdullah b. Mes'ûd el-Hâşimî'ye (ö. 4/10. asır [?]) ait olan *Erbeûne hadîsen es-Seylakiyye* adlı esere yaptığı şerh olan *el-Envâru'l-mudîe fi şerhi'l-erbaîne's-Seylakiyye* adlı kitap çerçevesinde ele alınacaktır. Yahyâ b. Hamza'nın şerh yaparken kelime anlamları, i'râb ilmi, meânî ilmi, beyân ilmi, bedî ilmi ve Hz. Peygamber'in bu hadisteki maksatları başlıkları altında takip ettiği yaklaşım “Lugavî şerh örnekleri” ve “Hadislerin makâsıt perspektifinden şerhi”

⁸ el-Hâşimî, *Erbeûne Hadîsen es-Seylakiyye*, 15-49; Semih Yolaçan, “Zeydî Hadis Geleneğinde Kırk Hadis (Erbeûn) Derlemelerinden Örnekler = Examples from Forty Hadith (Arba'un) Collections in the Zaydi Hadith Tradition”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Bingöl University Journal of Theology Faculty* 24 (2024), 151-170.

⁹ el-Hâşimî, *Erbeûne hadîsen es-Seylakiyye*, Muhakkikin mukaddimesi, 8.

¹⁰ Ragıb el-İsfahanî, *Rğb ve Rhb* (Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1997), “Müfredât elfâzi'l-Kur'an”, 350, 366-367; Talat Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Rehber Yayıncılık, 1992), 484-485.

¹¹ Mehmet Görmez, “Terğîb ve Terhîb”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/508-509.

¹² Seyyid Ahmed el-Hüseynî, *Müellefâtü'z-Zeydiyye* (Kum: Matbaatü İsmailiyyân, 1992), 1/284-285.

ana başlıkları altında ortaya konulmaya çalışılacaktır. Eser hakkında daha kapsamlı bir kanaat oluşturabilmek için bu başlıklar altı ayrı hadis üzerinden tahlil edilecektir. Ayrıca Zeydî düşüncenin karakteristik özelliği olan, Kur’ân, Kur’ân ile çelişmeyen rivayetler ve akıl eksenli yorumlamadan taviz verilip verilmediği tartışılacaktır. Böyle bir çalışmayı incelemek şerh çalışmalarında izlenecek yorumlama biçimlerine örneklik teşkil etme açısından önem arz etmektedir.

Kırk hadis geleneği, yalnızca Ehl-i Sünnet dünyasında değil, Şîî gelenek içinde yer alan mezheplerce de benimsenmiş ve çeşitli içeriklerle zenginleştirilmiş bir edebî türdür. Bu bağlamda, Zeydiyye mezhebi âlimlerinin de kırk hadis literatürüne kayda değer katkılarda bulunduğu görülmektedir. Hadisleri belirli temalar etrafında toplayarak halkın istifadesine sunma amacı güden bu eserler, hem Zeydî muhaddislerin hadis tasnifine verdiği önemi hem de dinî bilgiyi yayma gayretlerini açıkça ortaya koymaktadır. Zeydî literatürde, kırk hadis derlemeleri genellikle fazîlet, ahlâk, itikad ve imamet gibi başlıklar çerçevesinde şekillenmiştir. Bu türdeki örneklerden bazıları; el-Hasen b. Ali es-Saffâr’a (ö. 5/11. asır [?]) nispet edilen *el-Erbaîn fî fedâili emîri’l-mü’minîn*, Ebû Muhammed b. el-Hasen b. Ali b. Ebî Tâlib’in (ö. 532/1138) *Silsiletü’l-ibrîz bi’s-senedi’l-azîz*, Şemsüddin Ca’fer b. Ahmed Abdüsselam’ın (ö. 576/1182) *el-Erbeûne’l-hadîsü’l-Ca’feriyye* veya diğer adıyla *el-Aleviyye*, Bahâüddin Ali b. Ahmed el-Ekva’ın (ö. 7/13. asır [?]) *Kitâbü’l-ahbârî’l-erbaîn el-vesîletü ilâ Rabbi’l-âlemîn min fedâili Ali emîri’l-mü’minîn*, Safiyyüddin Ahmed b. Abdullah el-Hemedânî’nin (ö. 702/1303) *el-Erbeûne’l-Yemeniyye fî hadîsi’n-Nebeviyye*, Mansûr-Billah Kasım b. Muhammed’in (ö. 1029/1620) *el-Erbeûne’l-hadîsü’t-tâlibiyye*, İsmâil b. Kâsım el-Hasenî’nin (ö. 1087/1676) *el-Erbeûne hadîsen fî mehâsini’l-ahlâk*, es-Seyyid Yahyâ b. el-Hüseyn es-San’ânî’nin (ö. 1099/1688) *el-Erbeûne hadîsen muttasile’l-esânîd*, Yûsuf b. el-Hüseyn Zibâra’nın (ö. 1179/1765) *Tuhfetü’l-ihvân fî fazli kelimetü’l-îmân*, Muhammed b. Hasan el-‘Ucrî’ye (ö. 1431/2010) ait *el-Burûcu’l-mâdiyye fî’l-erbeûne’l-hadîsi’n-Nebeviyye* adlı eserlerdir.¹³ Adlarına ve müelliflerine ulaşabildiğimiz bu eserler, Zeydî âlimlerinin kırk hadis geleneğine yabancı kalmadıklarını açıkça göstermektedir.

Kırk hadis literatürü üzerine Türkiye’de makale, yüksek lisans ve doktora düzeyinde birçok çalışma yapılmıştır. Bunlar arasında Mehmet Aşkın’ın *Dârekutnî’nin Kırk Hadis Adlı Eseri* (1989), Hikmet Gültekin’in *İsmail Hakkı Bursevî Kırk Hadis Şerhi* (1996), Kahraman Bulgurcu’nun *Kemalpaşazâde’nin Hadis İlmindeki Yeri* (2004) ve Thair Alatalla’nın *Osmanlı Döneminde Zikir ve Duayla İlgili Kırk Hadisler* (2022) başlıklı yüksek lisans tezleri; İdris Söylemez’in *Türk-İslam Edebiyatında Manzum Kırk Hadisler* ve Cavit Erdem’in *Osmanlı’da Türkçe Matbu Kırk Hadisler* adlı doktora tezleri öne çıkmaktadır. Ayrıca Enes Akhan’ın *Şîa’da Kırk Hadis Kültürü* başlıklı çalışması, İmâmîyye Şîası’na ait on yedi adet kırk hadis eserini

¹³ Geniş bilgi için bk. Seyyid Ahmed el-Hüseynî, *Müellefâtü’z-Zeydiyye* (Kum: Matbaatü İsmailiyyân, 1992), 93-95; Semih Yolaçan, “Zeydî Hadis Geleneğinde Kırk Hadis (Erbeûn) Derlemelerinden Örnekler = Examples from Forty Hadith (Arba’un) Collections in the Zaydi Hadith Tradition”, 151-170.

tanıtmakta ve bu literatürün şekil, içerik ve kaynak açısından Ehl-i Sünnet geleneğiyle ilişkisini irdelemektedir. Kırk hadis konusunda büyük kabul görmüş, alanın en meşhur eseri denilebilecek Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Erba'ûne'n-Neveviyye* adlı eseri birçok çalışmaya kaynaklık etmiştir. Kırktan fazla şerhi yapılmıştır.¹⁴ Salih Aybey'in *Din Eğitimi ve Öğretiminde Kırk Hadis Geleneği -Nevevî Örneği-*, Ayşegül Köstü'nün *İmam Nevevî'nin "Kırk Hadis" Adlı Eserinde Değerler Eğitimi*, Fahreddin Yıldız'ın *Nevevî'nin el-Erbeûn'u ve Kırk Hadis Literatüründeki Yeri* başlıklı makaleleri, *el-Erba'ûne'n-Neveviyye* üzerine yapılan çalışmalardan birkaçıdır.¹⁵

Makalede doğrudan zikredilmemekle birlikte, çalışma Nevevî'nin Erbaîn'i gibi klasik kırk hadis derlemelerinden farklı olarak, Zeydî geleneğe ait ve bugüne kadar ilmî anlamda ayrıntılı olarak incelenmemiş bir eser olan *Erbeûne hadîsen es-Seylakiyye* üzerine odaklanmaktadır. Bu yönüyle, sadece tematik açıdan değil, mezhebî arka plan, şerh yaklaşımı ve yorum geleneği açısından da Sünnî kırk hadis literatüründen ayrılmaktadır.

1. Müellifin İlmî ve Siyâsî Hayatı

İmam Müeyyed-Billâh Yahyâ b. Hamza, 669/1270 yılında Yemen'in San'a şehrinde dünyaya gelmiştir. Henüz çocukluk döneminde Hûs şehrine giderek burada Kur'ân'ı hıfz etmiş ve ilim tahsiline başlamıştır. Özellikle kıraat ilmi ve fıkıh alanında yoğunlaşan Yahyâ b. Hamza, çeşitli memleketlere ilim rihleleri yapmış ve döneminin önde gelen âlimlerinden ders almıştır. Zamanla çok sayıda eser kaleme alarak ilmî alanda büyük bir ün kazanmış ve yüzlerce talebe yetiştirmiştir. Ömrü boyunca ilim dünyasında otoritesini pekiştirmiştir. Muhammed b. Muğira el-Hemedânî'den (ö. 675/1277) kelam ilmini öğrendi. Nâsiruddîn Yahya b. Muhammed es-Siracî (ö. 696/1297), Amr b. Zeyd el-Şammâh, Ahmed b. Süleyman'ın yazmış olduğu *Usulü'l-ahkâm* adlı eseri okuduğu Mutahhar Yahyâ b. Muhammed (ö. 697/1298), İbrahim b. Muhammed eş-Şafî (ö. 722/1322) ders aldığı hocalarından bazısıdır. Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerini, Tirmîzî'nin ve Nesâî'nin *Sünen*'lerini Ebû Hâtim'in *Müsned*'ini, Begavî'nin *Mesâbihu's-sünne*'sini, Muhammed el-Hârisî'nin *en-Nâsih ve'l-mensûh* adlı eserini, Vâhidî'nin *el-Vasît fî tefsiri'l-Kur'ân* adlı eseri İbrahim b. Muhammed el-Şafî'den öğrendiği ve bunları nakletme konusunda hocasından icazet aldığı bilgisi verilmektedir. Hicrî 730/1330 yılında, Yemen'in Sa'de ve Şeref adlı şehirlerinde imametini ilan etti. Yemen'de Hüseyin soyundan gelerek imametini ilan eden ilk kişidir. Bir süre sonra başkent San'a'da da hâkimiyeti sağlayarak İsmâilîlerle

¹⁴ M. Yaşar Kandemir, "Nevevî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/45-49.

¹⁵ Bk.Salih Aybey, "Din Eğitimi ve Öğretiminde Kırk Hadis Geleneği -Nevevî Örneği-", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/3 (2018), 201-228; Ayşegül Köstü, "İmam Nevevî'nin 'Kırk Hadis' Adlı Eserinde Değerler Eğitimi", *APJIR- Academic Platform Journal of Islamic Research* 3/2 (2019), 177-194; Fahreddin Yıldız, "Nevevî'nin el-Erbeûn'u ve Kırk Hadis Literatüründeki Yeri", *İslam İlim Geleneğinde Nevevî*, (2022), 585-645.

mücadele etti. Mücadele sulh ile neticelendirildi. Döneminde Dâî ilellâh Ahmed b. Ali (ö. 750/1349), Nâsır b. Ali (ö. 730/1338) ve Mutahhar b. Muhammed (ö. 802/1400), kendisine karşı çıksa da halk İmam Müeyyed-Billâh Yahyâ b. Hamza'nın etrafında toplandı.¹⁶ Yahyâ b. Hamza ile Mekke'de ikamet eden meşhur Yemen'li mutasavvıf ve tarihçi Afîfüddin Abdullah b. Es'âd el-Yâfi (ö. 768/1376) arasında sıkı bir irtibatın olduğu bilinmektedir. Bu durum onun tasavvufa ve tasavvuf erbabına olan muhabbetinin bir göstergesi olmalıdır. Yahyâ b. Hamza ayrıca ahlak ve adâb-ı muaşerete dair *Tasfiyetü'l-kulûb min dârâni'l-evzâr ve'z-zünûb* ismini verdiği bir eser de telif etmiştir.¹⁷

Muhammed b. Murtezâ el-Mufaddal (ö. 732/1332), Ahmed b. Hamîd el-Hârisî (ö. 750/1349), Abdullah b. Yahyâ b. Hamza (ö. 788/1386), Hasan b. Muhammed en-Nahvî (ö. 791/1389), kendisinden ilim alan talebelerinden bazısıdır. İsmâîlî topluluklarla mücadelesini aralarında vardıkları bir anlaşma ile sona erdiren Yahyâ b. Hamza, Zimar şehri yakınlarındaki Heran kalesine yerleşti ve vaktinin büyük bir kısmını ilmî faaliyetlere ayırdı. Hicrî 29 Ramazan 749 tarihinde bu kalede vefat etti.¹⁸

el-Ezhârû's-sâfiye şerhu mukaddimetü'l-Kâfiye, el-İktisâr, İklîlü't-tâc ve cevheratü'l-vehhâc lügat alanında, *el-İ'câzü'l-esrar kitâbi't-Tirâz, ed-Dibâcü'l-vadâ fî keşfi an esrari kelami'l-vasâ* belagat alanında, *el-İfhâm li efideti'l-Bâtıniyye, et-Tahkîk fî'l-ikfari ve't-tefsîk* kelim alanında, *el-Havî li hakâiki'l-edilletü'l-fıkhiyye* fıkıh usulü alanında, *el-İntisâr alâ ulemai'l-emsâr, el-İhtiyarâtü'l-Müeyyediyye* fıkıh alanında yazdığı eserlerden bazısıdır.¹⁹

el-Erbeûne hadîsen es-Seylakiyye adlı eser, daha önce İmam Mansur-Billâh Abdullah b. Hamza (ö. 614/1217) tarafından da şerh edilmiştir. Bu şerhin başlığı *Hadikatü'l-hikmeti'n-Nebeviyye fî tefsîri'l-erbaîne's-Seylakiyye*'dir. “Yahyâ b. Hamza, hali hazırda şerh edilmiş olan bir esere neden ikinci bir şerh yazma ihtiyacı duymuştur?” sorusu akla gelebilir. Abdullah b. Hamza eserinin mukaddimesinde belirttiği telif sebebi bu sorunun cevabı niteliğindedir. O, bazı tanıdıklarının isteği üzerine *el-Erbeûne's-Seylakiyye*'de bulunan rivayetlerin lafızlarındaki manalardan yola çıkarak içermiş olduğu emir ve nehiyleri izah etmek istemiştir. Daha açık bir ifade ile eserin yazılış amacı terğîb ve terhîb içerikli rivayetlerden şer'î hükümler istinbat etmektir.²⁰ Bu izaha göre iki eserin telif amacı farklılık arz etmektedir.

¹⁶ Abdüsselam b. Abbas el-Vecîh, *A'lâmu'l-müellifin ez-Zeydiyye* (Amman: Müessesetü'l-İmam Ali es-Sikafiyye, 1999), 1124; Muhammed b. Mansur el-Müeyyedî, *et-Tuhaf şerhu'z-zülef* (San'a: y.y., 1997), 270-271.

¹⁷ Madelung, Wilferd. “Zeydilik ve Tasavvuf”. Çev. Salih Dinç. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000), 779.

¹⁸ İbrahim b. Kasım, *Tabakâtü'z-Zeydiyye el-kübrâ* (Ürdün: Müessesetü'l-İmam Ali es-Sikafiyye, 2001), 1224; Mustafa Öz, “Müeyyed-Billâh, Yahyâ b. Hamza”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara, 2020), 31/ 481-482.

¹⁹ el-Vecîh, *A'lâmu'l-müellifin ez-Zeydiyye*, 1124-1131.

²⁰ Abdullah b. Hamza b. Süleyman, *Hadikatü'l-hikmeti'n-Nebeviyye fî tefsîri'l-erbaîne's-Sîlkîyye* (Sa'de: Mektebetü Ehli'l-Beyt, 2022), Mukaddime bölümü, 32.

Yahyâ b. Hamza'nın eserini kaleme alırken daha sistematik bir metot ortaya koyması sebebi ile onun şerhi olan *el-Envâru'l-mudîe fî şerhi'l-erbaîne's-Seylakiyye* adlı kitap üzerinde çalışma yapmayı tercih ettik. Bu manada *Hadikatü'l-hıkmî'n-Nebeviyye fî tefsîri'l-erbaîne's-Seylakiyye* adlı şerh, şarihin rivayetleri yorumlama perspektifinden ele alınabilir ve müstakil bir çalışmaya konu edilebilir.

Eser hakkında Muhammed Abdullah Yahyâ Şerefüddîn, Yahyâ b. Hamza'nın *el-Envâru'l-mudîe fî şerhi'l-ahbâri'n-Nebeviyye li Yahyâ b. Hamza el-Alevî* (ö. 749) dirase ve't-tahkîku el-cüzi'l-evvel başlıklı 2010 yılında, San'a Üniversitesi Arap Dili ve Tercümesi Bölümü'nde yapılmış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.²¹ Şerhin müstakil bir baskısı bulunmadığı için şerhin değerlendirilmesi el yazması nüshasından yapılmıştır.²²

2. Şarihin Eserinde Takip Ettiği Metot

Yahyâ b. Hamza, Hz. Peygamber'in hadislerinin Kelamullah'tan sonra en fasih ve en belagatlı sözler olduğunu, onun cevâmiu'l-kelîm vasfını yansıttığını belirtmektedir. Zira Hz. Peygamber "Ben insanların en fasih konuşanıyım." buyurmaktadır. *el-Erbaîne hadîsen es-Seylakiyye* içerisinde derlenmiş rivayetler ise bu hadislerin içinden seçilmiş, Hz. Peygamber'in, manevi hastalıklara tutulmuş kalplere şifa olacak öğütleri ve hutbeleridir. Hadislerin sahip olduğu derin sırlar, içerdiği metafor ve mecazlar, istiâreler, müellifin dikkatini çekmiş ve onu bu eseri kaleme almaya sevk etmiştir. Allah Teâlâ'nın Peygamber'ine bahşetmiş olduğu lisan-ı fasihi, bu konudaki eşsizliğini ve diğer bütün mahlûkata üstünlüğünü gösterebilmek müellifin eseri kaleme alma sebeplerinden bir diğeridir.²³ Bu bakış açısı ile Yahyâ b. Hamza, kendisinden önce yapılmış *Hadikatü'l-hıkmî'n-Nebeviyye* adlı şerh çalışmasından farklı bir hedef belirlemiştir.

Şârih, eserde geçen hadisleri şerh etme yöntemine, 'Ben hadisleri tam ve eksiksiz olarak aktarıyorum' ifadesiyle giriş yapmıştır. Böylece okuyan kişinin hadis üzerindeki derin düşünceleri ve hadisle ilgili sırları anlaması için gereken tüm hususlara dikkat çekmiştir. Çalışmasını beş adım üzerine inşa etmiştir. Birinci adımda kelimelerin lügat anlamları ele alınmış ve gerekli açıklamaları yapılmıştır. Kısaca garibü'l-hadis çalışması yapılmıştır. İkinci adımda rivayetlerin i'râbı ele alınmış ve bu i'râba göre rivayetlerin nasıl anlaşılması gerektiğine dair bilgiler verilmiştir. Üçüncü adımda, ilm-i meânî²⁴ çerçevesinde rivayetin içerdiği manevî işaretlere ve Hz.

²¹ Muhammed Abdullah Yahyâ Şerefüddîn, *el-Envâru'l-mudîe fî şerhi'l-ahbâri'n-Nebeviyye li Yahyâ b. Hamza el-Alevî* (öl. 749) dirase ve't-tahkîku el-cüzi'l-evvel (San'a: Câmiatü San'a Dil Fakültesi Arapça Dili ve Tercümesi Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

²² Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *el-Envâru'l-mudîe fî şerhi ahbâri'n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi: İslamî İlimler, ZA, 619-01, 624). Eserin el yazması nüshalarına ulaşmak için bk. [https://elibrary.mara.gov.om/en/imam-zaid-library/cultural-foundation-library/book/?id=14449#book/5; \(22/12/2024\).](https://elibrary.mara.gov.om/en/imam-zaid-library/cultural-foundation-library/book/?id=14449#book/5; (22/12/2024).)

²³ el-Alevî, *el-Envâru'l-mudîe fî şerhi ahbâri'n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 1-2.

²⁴ Belâgat ilminin sözün yerinde olma şartlarını, sözü duruma ve yere göre uyarlama

Peygamber’in bu rivayetlerden ne murad ettiğine dair mülâhazalara yer verilmiştir. Dördüncü adımda, ilm-i beyân²⁵ kapsamında rivayetin içerdiği anlamlara işaret edilmiştir. Beşinci adımda, ilm-i bedî²⁶ çerçevesinde hadisin muhtemel anlamlarına yer verilmiştir.²⁷ Buna göre şarihin rivayetleri lügavî ve makasît olmak üzere iki perspektiften ele aldığını söylemek mümkündür. Bu sebeple şerh örnekleri “lügavî şerh” ve “makasît perspektifinden şerh” olarak iki ana başlık altında ele alınacaktır.

Müellif, şerhinde takip edilen yöntemin rastgele bir sıralamaya mı yoksa akıl temelli bir metoda mı dayandığı sorusuna açıklık getirme ihtiyacı hissetmiş ve bu bağlamda şu ifadeyi kullanmıştır: "Bu sıralama, rastgele bir tercih olmayıp, belirli bir mantıksal temele dayanmaktadır. Dil bilimciler, beyân, meânî ve bedî gibi ilimleri sistematik bir şekilde araştırmış ve sınıflandırmıştır. Örneğin, bazı dil bilimciler i'râb ilmi üzerine yoğunlaşmış, bir kısmı terkeb ilmini ele almış, diğer bir grup ise lafız ve kelimeleri bireysel olarak analiz etmiştir. Bu disiplinlerden biri olan i'râb ilmi, kelimelerin cümle içerisindeki yerlerini ve işlevlerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. İ'râb, kelimelerin fail, meful, mübteda veya haber gibi rolleri üstlendiği durumları belirler. Ayrıca, i'râb ilminden önce gelen nahiv ilmi, kelimeler arasındaki gramer ilişkilerini inceler. Nahivden sonra beyân ilmi gelir ve bu disiplin, mecaz, teşbîh gibi ifadelerin kullanım biçimlerini analiz eder. Beyân ilmini ise bedî ilmi takip eder; bu alan, sözün belâgatini ve fesâhatini artıran edebî sanatları inceleyerek söylemi daha etkileyici kılmayı hedefler. Sonuç olarak, bu dil ilimlerinin her biri birbiriyle sıkı bir ilişki içerisinde ve dilin estetik ve anlam boyutlarını derinleştirmek için önemli katkılar sunar."²⁸

Müellifin bu ifadelerinden, eseri telif etmesindeki en önemli hedefin rivayetlerin içinde gizlenen derin ve incelikli manaları edebî bütünlük içerisinde gözler önüne sermek olduğu anlaşılmaktadır.

3. Lügavî Şerh Örnekleri

3.1. Hadisin Lafız Analizi

عن أنس بن مالك رضي الله عنه قال: خطبنا رسول الله - صلى الله عليه وآله وسلم - على ناقته الجداء، فقال: أيها الناس كان الموت فيما علي غيرنا كتب، وكان الحق على فيها غيرنا وجب، وكأن الذي نشيع من الأموات سفر عما قليل إلينا راجعون، نبؤؤهم أجداسهم، وناكل تراثهم، كنا مخلصون بعدهم، نسينا كل واعظة، وامننا كل جائحة طوي لمن شغله عيبه عن عيوب الناس، طوي لمن انفق مالا اكتسبه من غير معصية الله، وجالس أهل

ilkelerini inceleyen ilim dalıdır. Bk. İsmail Durmuş, “Meânî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/204-206.

²⁵ Belâgat ilminin bir anlamı farklı yöntemlerle ifade etmenin kural ve usulünü ele alan ilim dalıdır. Bk. Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Beyân”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/22-23.

²⁶ Belâgat ilminin ifadeyi güzelleştirme usul ve kaidelerini ele alan ilim dalıdır. Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Bedî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/320-322.

²⁷ el-Alevî, *el-Envâru'l-mudîe fî şerhi ahhâri'n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 3-4.

²⁸ el-Alevî, *el-Envâru'l-mudîe fî şerhi ahhâri'n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 4.

الفقه والحكمة، ويخالط أهل الذلة والمسكنة، طوبى لمن ذلت نفسه وحسنت خليقته، وصلحت سريرته، وعزل عن الناس شره، طوبى لمن أنفق الفضل من ماله، وامسك الفضل من قوله ووسعته السنة ولم تستهوه البدعة

Enes bin Mâlik'ten (r.a.) rivayet edildiğine göre; Resûlullah (s.a.v.) bize Ced'â' adlı devesinin üzerinde bir konuşma yaptı ve şöyle dedi: "Ey insanlar! Sanki ölüm, bizden başkasının üzerine yazılmış. Sanki doğruluk bizden başkasına vazife olarak verilmiş. Ölülerini dönüşü olmayan bir yolculuğa uğurluyoruz. Bedenlerini kabre koyuyoruz. Sanki biz onların ardından ebedi yaşayacakmışız gibi miraslarını yiyoruz. Bütün nasihatları unuttuk. Bütün felaketlerden güvende gibi davranıyoruz. Ne mutlu o kimseye ki; kendi ayıbı onu başkalarının ayıplarıyla meşgul olmaktan alıkoyar. Ve ne mutlu o kişiye ki; helâl yoldan kazandığı malını hayır yolunda infak eden kişiye ne mutlu. İnce anlayışlı ve hikmet ehli kimselerle arkadaşlık edip, zavallı, yoksul kimselerle oturup kalkan kimselere ne mutlu. Nefsini dizginleyip ahlakını ve iç dünyasını güzelleştirene, insanların şerrinden emin olduğu kimseye ne mutlu. Malının fazlasını infak edene, boş söz söylemekten uzak durana, sünnetlere sarılan ve bid'atlarla oyalanmayan kişiye ne mutlu.²⁹

Şarih ilk adımda hadis içerisinde geçen lafızların lügat anlamlarını vermektedir. Bunu yaparken klasik İslamî şerh yöntemlerinden birkaçını bir arada kullandığını söylemek mümkündür. Detaylara bakıldığında, özellikle lügatî (kelime anlamı) şerh ile mantikî şerh yöntemlerinin birleştiği söylenebilir. Kelime anlamlarına dair açıklamalarını şu örnekler çerçevesinde ele alabiliriz:

İnsan kelimesi, erkek, kadın, genç ve yaşlı, tüm insanları kapsayan genel bir isimdir. Nâs ve ünâs şeklinde iki kullanımı vardır. Nâs kelimesinin ism-i tasğîri nüveys, ünâs kelimesinin ism-i tasğîri ise üneys şeklindedir.

el-Ketbü topluluk anlamına gelir. Nitekim toplu halde duran atlar için de küteybetün kelimesi kullanılır.

el-Hakku kelimesi, ispat edilmiş, kesin ve batılın zıddı anlamlarına gelir.

el-Mevtü kelimesinde mevt (ölüm) hayatın zıddıdır. Ancak burada hayatın karşıtı anlamında mı, yoksa sadece ruhla beden ayrılması anlamında mı olduğu hususunda âlimler arasında bir tereddüt vardır. Tercih edilen görüş, bunun sadece ruh ve beden ayrılması olduğu yönündedir; çünkü biz buna arızî bir anlam atfetmeyiz.

Vecebe: Bir şeyin vuku bulması, zorunlu olduğu anlamına gelir. Güneşin batışı için de vecabeti's-şemsü ifadesi kullanılır. Ayette "Yanları üzerine düşüp canları çıkınca" manası için ³⁰"فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهُ" ifadesinde canın çıkma hadisesinin gerçekleşmesi anlamında vecbe fiili kullanılmıştır. Şarih bu yöntemle rivayet

²⁹ el-Alevî, *el-Envâru'l-mudîe fî şerhi aḥbâri'n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 5, Bu rivayete Sünnî ve Şîî kaynaklarda rastlanmamıştır.

³⁰ Hac 22/36.

içerisinde geçen vecbe kelimesi ile ayette geçen kelimeyi örtüştürmekte ve düşüncesini ayetle delillendirmektedir.³¹

er-Râciu: Çıktığı yere geri dönen demektir. Yağmura da rac’ denilir. Çünkü Allah Teâlâ’nın kudreti ile başlangıçta yeryüzünden çıkmakta ve tekrar çıktığı yere geri dönmektedir. Âdemoğlunun karnından çıkan şeylere de aynı sebeple rac’ denilmiştir.

el-Mübâetü: Karar kılınan yer demektir. Nitekim “Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine’ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar...” ayetinde yerleşmiş kelimesi وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُوا şeklinde ifade edilmiştir. Yine “Andolsun, biz İsrailoğullarını çok güzel bir yurda yerleştirdik.”³² ayetinde yerleştirdik kelimesi بَوَّأْنَا şeklinde ifade edilmiştir.

el-Vâizatün: Bu kelimeye iki ayrı anlam yüklemek mümkündür. Birincisi sıfat anlamındadır. Bu durumda anlam “Bize uyarıcı olan hadiseleri unuttuk.” şeklinde olur. İkinci olarak masdar anlamında olabilir. Bu takdirde mana “Bütün nasihatları unuttuk.” şeklinde olacaktır. Nitekim el-kâzibetü kelimesi kizb (yalan) kelimesi anlamında da kullanılır. el-Fâdiletü de fadl (fazilet) anlamında kullanılabilir.

el-Hikmetü: Bir işin belli bir maksat doğrultusunda yapılmasıdır. Mesela hukimetü’-d-dâbbetü denildiğinde atın gеме vurulması kastedilir ki gem vurulan at tehlikeli ve sürücünün gayesi dışındaki bir yola girmekten korunmuş olur.

Zilletün: Acziyet durumudur. Bir deve süt sağılırken zorluk çıkartmıyorsa ona nâkatün zelîlün denir.

Meskenetün: Muhtaçlığın en şiddetli halidir; bireyin hareket kabiliyetini dahi yitirdiği, adeta tutunacak bir mekândan yoksun kaldığı bir durumu tasvir eder. Bu duruma düşen kişiye 'miskin' denir.

İstihvâ’: Baskın, dominant olma halidir. Bir kişiyi uyku bastığında istihvâhü’n-nevmü denir. Meyletme anlamı da vardır. Zira heva (hevesler) da bir taraftan diğer tarafa eğilim gösterir. كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانٌ “Yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşp şeytanların ayarttığı kimse gibi mi (olalım)?” ayeti iki manayı da içermektedir.³³

Yukarıdaki ifadeler ışığında şârihin, kelimelerin kökenlerine inip türevlerine dair açıklamalar yaptığı görülmektedir. Bu durum onun dilin anlam derinliğini okuyucuya sunma gayretinden olmalıdır. Örneğin, *insan* kelimesinin nâs ve ünâs gibi iki farklı kullanımını, bunların ism-i tasgîr halleriyle birlikte açıklaması, sadece kelimenin anlamını değil, dilin türevlenme özelliklerini de gözler önüne serme amacını taşımaktadır. Bu, klasik Arapça dil çalışmalarında yaygın bir yöntemdir ve okuyucunun kelimenin sadece günlük kullanımını değil, derin ve tarihsel kökenlerini de anlamasını sağlamaktadır.

³¹ el-Alevî, *el-Envâru’l-mudîe fî şerhi ahhâri’n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 6.

³² Yûnus 10/93.

³³ el-Alevî, *el-Envâru’l-mudîe fî şerhi ahhâri’n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 7.

Yazar, kelimelerin farklı anlamlarını açıklarken, bu anlamları Kur'ân ayetleriyle ve hadislerle destekleyerek güçlü bir delillendirme yapmaktadır. Örneğin, *vecebe* kelimesini, güneşin batışı için kullanılan bir ifade ile açıklarken, aynı zamanda فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا ayetindeki kullanımına da referans vererek hem dil hem de dini bağlamda anlam katmanları ortaya koyduğu görülmektedir. Özellikle *Vecebe* ve *Mübâetü* gibi kelimelerde, hadis ve Kur'an bağlamları arasında kurulan dilsel ve kavramsal köprüler, şerhin isabetini artırmaktadır. *el-Vâizatün* kelimesine iki ayrı anlam yüklenebileceğini belirtmesi, yazarın metne sadece bir açıdan değil, farklı perspektiflerden bakabilme kabiliyeti ile yorumlanabilir. Bu tür bir yaklaşım, metnin çok boyutlu olduğunu ve farklı anlam katmanlarının her birinin dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Ölüm ve hayat arasındaki zıtlık üzerinden yapılan tartışmada şarih, iki farklı düşünceyi ele alıp kendi görüşünü ifade ediyor. Bu perspektiften şarihin, dilsel analizden bir adım daha öteye geçerek, felsefe ve kelâm ile ilgili bir tartışmaya da kapı açtığını söylemek mümkündür.

Şarih, kelimenin sözlük anlamıyla bağlamdaki kullanımını sürekli ilişkilendirmektedir. Bu, kelimelerin sadece sözlükte yer alan anlamlarından ziyade, onların tarihsel ve bağlamsal olarak nasıl farklılaşabileceğine işaret etmektedir. Mesela, *el-Hikmetü* kelimesinin hem genel anlamını hem de daha somut bir örnek olan “ata gem vurmak” ile bağdaştırması, soyut bir kavramı somutlaştırarak anlamayı kolaylaştırmak amacını taşıyor olmalıdır. Diğer bir örnekte, *zilletün* kelimesinin acziyet durumunu ifade etmek için somut bir örnek olan deveden bahsediyor, bu da kavramın daha net bir şekilde anlaşılması için yardımcı olmaktadır.

3.2. Hadisin İ'rab İlmi Çerçevesinde Şerhi

عن أبي سعيد الخدري -رضي الله عنه- قال: خطبنا رسول الله -صلى الله عليه وآله وسلم- فقال في خطبته: «إنَّه لا خير في العيش إلا لعالم ناطق، أو مستمع واعٍ، أيُّها الناس، إنَّكم في زمان هُدنة، وإنَّ السَّير بكم سريع، وقد رأيتم الليل والنَّهار كيف يبليان كلَّ جديد، ويقربان كلَّ بعيد، ويأتیان بكلَّ موعود»، فقال له المقداد: «يا نبي الله، وما الهدنة؟»، فقال: «دار بلاء، وانقطاع، فإذا التَّسست عليكم الأمور كقطع الليل المظلم، فعليكم بالقرآن، فإنَّه شافع مشفع، وشاهد مصدق، من جعله أمامه قاده إلى الجنَّة، ومن جعله خلفه ساقه إلى النَّار، هو أوضح دليل إلى خير سبيل، من قال به صدق، ومن عمل به أجر، ومن حكم به عدل

Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) şöyle dedi: Allah'ın Resulü (s.a.v.) bize hitap etti ve hutbesinde şöyle buyurdu: “Hayatta iyilik ancak konuşan bir alim ya da öğüt alan bir dinleyici için vardır. Ey insanlar! Sizler bir durgunluk dönemindesiniz, ancak yolculuğunuz hızlıdır. Gündüz ve gece yeni olanı nasıl eskittiğini, uzak olanı nasıl yaklaştırdığını ve her vaadin nasıl gerçekleştiğini görüyorsunuz.” Bunun üzerine Mikdad (ra): “Ey Allah'ın Peygamberi, bu her durgunluk dönemi nedir?” diye sordu. Resulullah (sav) cevap verdi: “Bu bir sıkıntı ve kopukluk dönemidir. İşler size karışık geldiğinde, zifiri karanlık gece gibi olunca, Kur'ân'a sarılın. Çünkü Kur'ân, şefaathçi ve tasdik edilmiş bir şahittir. Onu önünde rehber edinen kişiyi cennete götürür, onu arkasına atan kişiyi ise cehenneme sürükler. Kur'ân, hayra giden en açık kılavuzdur.

Onunla konuşan doğru söyler, onunla amel eden mükâfat kazanır, onunla hükmeden adalet eder.”³⁴

Şarih, bu bölümde cümlelerdeki kelimelerin gramatik durumlarını ve i'râblarını açıklayarak, anlamın doğru bir şekilde nasıl anlaşılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Lafızların cümledeki görevlerinin ne olduğuna vurgu yaparak, metni dilbilgisi açısından çözümlemeye tabi tutmaktadır. Aşağıdaki veriler onun bu tahlillerine örneklik teşkil edecek niteliktedir.

إِلَّا لَعَالَمٍ نَاطِقٍ cümlesindeki “lâ” cinsin hükmünü nefyeden lâ’dır. İsmi ile birlikte nasb üzere mebnidir.

إِلَّا لَعَالَمٍ نَاطِقٍ ifadesi istisnadır. Müstesna minhi mahzuftur. Buna göre mana, “Konuşan alim dışında hiç kimse için hayatta hayır yoktur.” olacaktır.

إِسْمٌ مَسْتَمَعٌ İsm-i faildir وَاِعٍ ise mecrur olarak onun sıfatıdır.

إِنِّكُمْ فِي زَمَانٍ هَدَنَ Cümlesinde هَدَنَ kelimesi زَمَانٍ kelimesi ile manevi izafet halindedir.

وَأَنَّ السَّيْرَ بِكُمْ سَرِيعٌ Cümlesinde السَّيْرَ kelimesi “inne’nin” ismi olarak mansubdur. Kelimesi ise haberi olarak merfudur. بِكُمْ ise masdar olan seyr kelimesinin mefulü olduğu için mahallen mansubdur.

وَاللَّيْلُ وَالنَّهَارُ Cümlesindeki اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ kelimeleri meful konumunda mansubdur. Burada gözle görme manası vardır çünkü ikisi de idrak edilebilen şeylerdir. Bunun yanında ilmel yakın anlamı içermesi de mümkündür.

يَبْلِيَانِ Fiili muzariyet üzere merfûdur. كَيْفٌ kelimesi kendisinden sonraki fiille mansubdur. يَبْلِيَانِ Fiili muzariyet üzere merfûdur. يَأْتِيَانِ ve يَقْرَبَانِ Filleri de aynı şekildedir. Merfûluk alameti ise sonlarındaki nun harfidir. Diğer bir yönden كَيْفٌ ve sonrası hal olarak mansub olabilir. Buna göre anlam “Gördünüz ki gece ve gündüz her yeniyi yıpratır.” şeklinde olacaktır.

وَمَا istifham içindir. الْهَدَنَ kelimesi ise mâ istifham edatının haberi olarak merfûdur ve ibtidâ içindir.

Hiz. Peygamber’in Mikdâd’a cevabındaki وَانْقِطَاعٌ لَدَارِ بَلَاءٍ lafzı mübtedânın haberi olarak merfûdur. Yani هِيَ دَارُ الْبَلَاءِ anlamındadır. Veya الْهَدَنَ kelimesinden atfı beyan ya da bedeldir. Görüldüğü gibi bunların hepsi de ihtimal dâhilindedir.

فَإِذَا التَّبَسُّتَ عَلَيْكُمْ بِالْقُرْآنِ cümlesinde iza’nin amili الْقُرْآنِ cümlesidir. Çünkü iğrâdır (muhatapı güzel bir iş yapıya teşvik etmek) ve “bir şeye sıkı sıkıya tutun” anlamındadır. Mesela عَلَيْكَ زَيْدًا dediğinde “Zeydi bırakma.” demek istersin.

كَقَطْعِ اللَّيْلِ الْمَظْلَمِ cümlesindeki kef teşbih içindir ve kendisinden sonraki kelimenin câridir.

³⁴ el-Alevî, *el-Envâru’l-mudîe fî şerhi ahhâri’n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 40-41, Rivayete Sünnî ve Şîî kaynaklarda rastlanmamıştır.

وشاهد مصدق kelimeleri inne'nin haberidir ve merfûdur. Aynı şekilde شافع مشفع kelimeleri de haber konumundadır.

من burada şartıyyedir ve mübteda mahallinde merfûdur. إمامه ise zarftır ve ikinci meful olarak mansubdur. Hû zamiri ise birinci mefuldür. قاده kelimesi ise şartın cevabıdır.

إلى التار kelimesi cümlesinde birincide olduğu gibi men şart edatıdır. ومن جعله خلفه ise kelimesinin mefulüdür.

هو أوضح دليل ibtidaiyye cümlesidir. تafdîl kalıbındadır ve izahta mübalağa anlamı katmıştır. Ayrıca bu kelime هو اكرم رجل cümlesinde olduğu gibi kendisinden sonraki kelimeye muzaf olmuştur.

cümlesi ve sonrasındaki cümleler şart cümlesidir. İbtidaiyye olarak merfû konumundadır. Sonraki cümleler aynı zamanda şartın cevabı konumundadır.³⁵

Bu şerh yöntemiyle Yahyâ b. Hamza'nın hadisin dilsel kesinliğini ortaya koyarak, metnin yanlış anlaşılmasını engellemeyi ve okuyucuyu daha doğru bir anlama yönlendirdiğini söylememiz mümkündür.

3.3. Hadisin İlm-i Meânî Perspektifinden Şerhi

عن ابن عباس رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم: "اكثرُوا ذِكْرَ هَادِمِ الدَّائِ، فَإِنَّكُمْ إِنِ ذَكَرْتُمُوهُ فِي ضَيْقٍ وَسَّعَهُ عَلَيْكُمْ، فَرَضَيْتُمْ بِهِ فَاجَرْتُمْ وَإِنْ ذَكَرْتُمُوهُ فِي غِنَى بَغَضَهُ إِلَيْكُمْ فَجُدْتُمْ بِهِ فَأَنْتَبْتُمْ. فَإِنَّ الْمَنَآيَا قَاطِعَاتُ الْأَمَالِ، وَاللَّيَالِي مَدْنِيَّاتُ الْأَجَالِ، الدَّائِ وَإِنَّ الْمَرْءَ بَيْنَ يَوْمَيْنِ: يَوْمٍ قَدْ مَضَى أَحْصَى فِيهِ عَمَلَهُ فَخْتِمَ عَلَيْهِ، وَيَوْمٍ قَدْ بَقِيَ لَا يَدْرِي لَعَلَّهُ لَا يَصِلُ إِلَيْهِ. إِنْ الْعَبْدُ عِنْدَ خُرُوجِ نَفْسِهِ وَحُلُولِ رَمْسِهِ يَرِي جِزَاءَ مَا اسْلَفَ، وَ قَلَّةَ مَا غَنَاءَ مَا خَلَّفَ، فَلَعَلَّهُ مِنْ بَاطِلٍ جَمْعُهُ، أَوْ مِنْ حَقٍّ مَنَعُهُ.

İbn Abbas'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Lezzetleri yok eden ölümü çokça hatırlayın. Çünkü siz onu darlık anında hatırlarsanız, o size genişlik sağlar ve hoşnut olursunuz, böylece ödüllendirilirsiniz. Eğer onu bolluk ve zenginlik anında hatırlarsanız, o sizi dünya nimetlerinden soğutur, bu durumda cömertçe bağış yaparsınız ve ödüllendirilirsiniz. Şüphesiz, ölüm, umutları kesen bir gerçektir ve geceler, ömürleri sona yaklaştırmaktadır. İnsan, iki gün arasındadır: Biri geçmiş olup, o günkü ameli hesaplanmış ve mühürlenmiştir; diğeri ise henüz gelmemiştir ve o güne ulaşıp ulaşamayacağını da bilemez. Kul, ruhu çıkarken ve kabri kazılırken, geçmişte yaptıklarının karşılığını görür; geride bıraktıklarının faydasının ne kadar az olduğunu fark eder. Belki de topladığı şeyler batıldandır veya hakka engel olduğu şeylerdendir."³⁶

³⁵ el-Alevî, *el-Envâru'l-mudîe fî şerhi ahhâri'n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 41-42.

³⁶ el-Alevî, *el-Envâru'l-mudîe fî şerhi ahhâri'n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 109, Rivayete bütün olarak olmasa da ilk kısmı olan "lezzetleri kesen ölümü çokça anın" kısmı Sünnî kaynaklarda bulunmaktadır. Bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvî'nî İbn Mâce, *es-Sünen* (b.y., Darü İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.), "Zühd", 31. Şîî kaynaklardan Kütüb-i erbaa içerisinde bu rivayete rastlanmamıştır.

Bu bölümde şârih, meânî ilmine göre, cümlelerdeki anlam ve yapıların detaylı bir şekilde analizini yapmaktadır. Şârih, izhar, vurgu, tekid, fasıl ve vasıl gibi meânî ilminin ana kavramlarını kullanarak, cümlelerin hem lafzi hem de anlam yönünden derinlemesine bir çözümlemesini yapmaktadır. Bu analiz, cümlenin ne söylediğinden çok, nasıl söylendiğine odaklanır; dolayısıyla dilin anlam zenginliği ve ifade gücü ortaya çıkarılır. Şârih yukarıda zikredilen rivayetin ilm-i meânî zaviyesinden şerhini şu şekilde yapmaktadır:

“Resûlullah (s.a.v.)’in ‘Ecriniz verildi’ ve ‘Sevabınız kaydedildi’ sözleri gibi ifadelerinde açıklık bulunmakta ve bunlar vurgulu bir üslupta söylenmiştir. Bu tarz ifadeler, sözde anlamı daha açık hale getirmek ve pekiştirmek amacıyla kullanılmıştır. Nitekim ‘Şüphesiz ki kul...’ ve ‘İnsan iki gün arasında...’ gibi sözleri de bu anlamda vurguyu güçlendiren ve dinleyicinin dikkatini çeken ifadelerdir.”³⁷

Bu örnekler, şârihin meânî ilminin temel ilkelerini dikkate alarak lafzî ifadeler üzerinden anlam derinliği kurduğunu göstermektedir. Ayrıca sözlü anlatımda vurgunun, dinleyici üzerindeki etkisini artırmaya yönelik bilinçli bir tercih olduğu görülmektedir.

“Ayrıca rivayette, fasl ve vasl sanatları bulunmaktadır. Fasl (ayırma) ‘Şüphesiz ki kul, canı çıkarken...’ sözünde görülmektedir. Çünkü *inne* (şüphesiz) harfi, bağlayıcı bir *vav* (ve) olmadan gelmiştir. Vasl (bağlama) ise ‘Ve şüphesiz ki insan iki gün arasındadır...’ sözünde görülür; burada *inne* harfi, *vav* (ve) bağlacıyla birlikte gelmiştir. Bu tarz kullanımlar, vasl sanatıyla ilgilidir; çünkü *vav* ile bağlanmış.”³⁸

Bu tahlil, şârihin sadece kelime veya cümle düzeyinde değil, aynı zamanda dilin bağlama ve bağlayıcı unsurlarına dair bilinçli bir analiz sunduğunu ortaya koyar. Böylece metindeki yapısal bütünlüğün ve üslup tercihlerinin anlamla nasıl örtüştüğü de vurgulanmış olur.

“Rivayette görülen diğer bir sanat ise ibham (belirsizlik) sanatıdır. ‘Onu darda andığınızda...’ ve ‘Onu bollukta andığınızda...’ sözlerinde ibham sanatı görülmektedir. Bu tarz ifadeler, belirsizliğe yer verdiği için ibham sanatına dâhildir. Burada *darlık* ve *bolluk* durumları net bir şekilde açıklanmadan, genel bir ifade ile dile getirilmiştir. Bu tarz belirsizlik, muhatapın zihninde farklı anlamlar ve yorumlara açık kapı bırakır, dolayısıyla ibham sanatına örnek teşkil eder.”³⁹

Şârihin bu sanat üzerinden yaptığı yorum, anlamın muğlaklaştığı yerlerde bile bilinçli bir söylem tercihi olduğunu göstermektedir. Böylece, rivayetteki ibham unsurları sadece bir eksiklik değil, anlamı derinleştiren bir ifade gücü olarak değerlendirilmektedir.

³⁷ el-Alevî, *el-Envâru’l-mudîe fî şerhi ahhâri’n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 111.

³⁸ el-Alevî, *el-Envâru’l-mudîe fî şerhi ahhâri’n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 111.

³⁹ el-Alevî, *el-Envâru’l-mudîe fî şerhi ahhâri’n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 111-112.

Rivayette teracci (ümid etme) sanatı da bulunmaktadır. Mesela, “Belki ona ulaşamaz” ve “Belki de haksız yolla topladıklarından biridir” gibi ifadelerde teracci sanatı kullanılmıştır. Bu tür teracci kullanımları, sözde büyük bir etkiye sahiptir ve genellikle kötü durumlar için beklenti anlamında kullanılır. Örneğin, Allah Teâlâ’nın “Belki kıyamet yakındır” buyruğunda olduğu gibi. Aynı zamanda, hoş karşılanan durumlar için de kullanılabilir. Mesela, “Belki baban gelir” ifadesi gibi. Ayrıca, öğelerin takdim ve tehirine de işaret edilmektedir. Mesela, “Onda amelinin sayımı yapılır” ifadesi, bu tür bir örneği içerir. Bu bağlamda, teracci sanatı belirsiz ama ümit edilen ya da korkulan olayları ifade etmek için kullanılır ve cümlelerin etkisini güçlendirir. Aynı şekilde, takdim ve tehir ise cümlede öğelerin yerlerinin değiştirilmesiyle anlamı pekiştirmek için kullanılan bir belâgat unsurudur. Çünkü burada cer harfi ile mecrur öne alınmış, fail ise bunlardan sonra getirilmiştir. Mesela, “Haksız yoldan topladıklarından ya da haklı olanı vermediğinden” ifadesinde, cer harfi ile mecrur öne alınmıştır. Bu, bu öğelere daha fazla önem verilmesi ve “men’ahu” (engellediği) ile “cem’ahu” (topladığı) ifadeleri arasındaki sec’ (kafiye) uyumunu korumak amacıyla. Bütün bu unsurlar meâni ilmiyle ilgilidir. Burada takdim ve tehir sanatı, cümlede anlamı vurgulamak veya sec’i sağlamak için kullanılır. Cer harfi ile mecrur öğeleri öne almak, onlara daha fazla önem verilmesini sağlar. Aynı zamanda, sözde sec’i koruyarak, kulağa hoş gelen bir ahenk oluşturur, bu da belâgatın önemli unsurlarından biridir.⁴⁰

Bu bilgilerden hareketle genel olarak şârihin, Arapça belâgat ilmindeki ince teknikleri kullanarak metni çözümlemekte ve bu sayede cümlelerin derin anlamlarını açığa çıkarmakta olduğunu söylememiz mümkündür. Bu yöntemle, metindeki kelime ve cümle dizilimlerinin okuyucu üzerinde oluşturduğu etkiyi artırmayı amaçlamış olmalıdır.

3.4. Hadisin İlm-i Beyan Çerçevesinde Şerhi

عن ابن عباس رضي الله عنه – قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أيها الناس ان الرزق مقسوم لن يعدو امرأة ما كتب له، فاجملوا في الطلب، وان العمر محدود لن يتجاوز احد ما قدر له، بادروا قبل نفاد الاجل، والاعمال محصية لن يهمل منها صغيرة ولا كبيرة، فأكثرثوا من صالح العمل، أيها الناس: ان في القنوع لسعة، وان في الاقتصاد لبلغة، وان في الزهد لرحمة، ولكل عمل جزاء وكل آت قريب.

İbn Abbas’tan (r.a.) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Ey insanlar! Şüphesiz rızık taksim edilmiştir. Hiçbir insan kendisi için yazılanı aşamaz. O halde rızık talebinde güzel ve makul bir yol tutun. Şüphesiz ömür sınırlıdır ve hiç kimse kendisi için belirlenen süreyi geçemez. Ecel gelmeden önce acele edin (iyi işler yapın). Ameller hesaplanmıştır; onlardan ne küçük ne de büyük hiçbir şey ihmal edilmez. O halde salih amelleri çoğaltın. Ey insanlar! Kanaatte genişlik vardır, tutumlu

⁴⁰ el-Alevî, *el-Envâru’l-mudîe fî şerhi ahhbâri’n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 111-112.

olmakta yeterlilik vardır, zühtte rahmet vardır. Her işin bir karşılığı vardır ve her gelecek (ahiret) yakındır.”⁴¹

Şarih, hadisin dilsel ve edebi yapısını çözümleyerek, mecaz ve istiarelerin kullanıldığı yerleri açıklamaktadır. Bu tür bir yaklaşım, belagat ilminin *ilm-i beyan* bölümünü esas alarak, metindeki anlam derinliklerini ortaya çıkarmaya odaklanır. Aşağıdaki veriler ilm-i beyan perspektifinden yapılan şerh başlığı altındaki şerh örneğidir. Yahyâ b. Hamza şöyle demektedir: Metin, bazı mecazlar ve istiarelerle donatılmıştır. Bunları Allah'ın yardımıyla açıklayacağız:

Birinci Mecaz: Fiilin izafe edilmesidir. Ya’dû (koşar) fiili rızık kelimesine izafe edilmiştir. Oysa rızık gerçekte bu fiilin faili değildir; bu yalnızca mecazdır. Peki, ya’dû (koşmak) fiili neden rızık kelimesine izafe edilmiştir? Kişi kendi rızıkını aşamadığı gibi, rızık da onu aşamaz. Dolayısıyla, her ikisi de mecazen aşma fiilinin faili olabilir. Peki, neden rızık fail olarak seçilmiştir de, aksi yapılmamıştır? Cevap şöyledir: Her iki taraf da fail olabilir, ancak rızık fail olarak seçilmiştir, çünkü bu bağlamda konuşma rızık üzerine yöneltmiştir. Bu yüzden mâ (her kim ki) bağlacı ya’dû fiilinin faili olarak ref edilmiş, zamir ise sıladan âiddir.

İkinci Mecaz: “Yazılmış ve takdir edilmiş” ifadeleri mecaz olarak kullanılmıştır, çünkü bunlar aslen sahip olunan mülk için hakiki manada kullanılır, fakat burada mülk yoktur. Bu nedenle bunlar mecaz sayılır.

Üçüncü Mecaz: “Muhasebe edilmiştir” ifadesi de mecazdır. Kullanımın genelliği nedeniyle bu kelime mecaz olmuştur.

Dördüncü Mecaz: “Kanaat, itidal ve zühd içinde” ifadelerindeki “içinde” (fî) kelimesi, burada mecazdır; çünkü bu kelime aslen mekân ve zaman bildirmek için kullanılır. Ancak burada gerçek bir mekânsal anlam yoktur.

Beşinci Mecaz: “Her amelin karşılığı vardır” ifadesindedir. Buradaki genel ifade mecaz olarak kullanılmıştır; çünkü mubah olan ameller de işlerdendir, fakat onlara karşı bir ceza veya ödül yoktur. Bu nedenle genel ifade mecaz olmuştur.

Altıncı Mecaz: “Her gelen yakındır” ifadesidir. Bu cümle bir istiare olarak kullanılmıştır. Kıyamet günü gelecektir ama uzaktır; çünkü bu söz söylendiği zamandan kıyamet gününe yüz yıllar vardır. Böyle bir durumda bu söz istiare olarak kabul edilir. Bunlar, beyan ilmiyle ilgili vurgulamak istediğimiz mecazlardır.”⁴²

Yahyâ b. Hamza, hadisteki kelimeleri literal anlamdan uzaklaştırarak, sözün derinliğini ve amaçlanan mesajı daha iyi açıklamak için mecaz ve istiâre kullanımlarına odaklanmıştır. Bu, metin içindeki dilsel güzellikleri ve anlam

⁴¹ el-Alevî, *el-Envâru'l-mudîe fî şerhi ahhâri'n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 121. Rivayete Sünnî kaynaklarda ve Kütüb-i erbaa'da rastlamadık fakat Şîî kaynaklardan Allâme Meclisî'ye ait *Bihâru'l-envâr* adlı eserde rivayet bulunmaktadır. Bk. Allâme Meclisî, *Bihâru'l-envâr* (Kum: İhyâu Kütübî'l-İslamiyye, 2009), 74/179.

⁴² el-Alevî, *el-Envâru'l-mudîe fî şerhi ahhâri'n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 125-126.

katmanlarını anlamayı kolaylaştıran bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Şarihin, hadisin bağlamına dikkat ederek, failin doğru şekilde tespit edilmesinin anlamı netleştirdiğini savunduğu görülmektedir. Hadis dilinde failin kim olduğu, metnin anlamını ve mesajını değiştirebileceği için bu husus üzerinde özellikle durmuş olmalıdır. Bu yöntemle, hadislerin yüzeysel bir anlamın ötesine geçerek daha derin, zengin ve çok boyutlu bir yoruma ulaşmayı amaçlamış olması düşünülebilir.

3.5. Hadisin Bedî İlmi Çerçevesinde Şerhi

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : رحم الله عبدا تكلم فغنى، او سكت فسلم، ان اللسان املك شيء للانسان، الا وان كلام العبد كله عليه، الا ذكر الله، او أمرا بمعروف، او نهيا عن منكر، او إصلاحات بين مؤمنين، فقال له معاذ بن جبل: يا رسول الله أنؤاخذ بما نتكلم به؟ فقال: "هل يكتب الناس علي مناخهم في النار الا حصائد السنتهم، فمن أراد السلامة فليحفظ ما جري به لسانه، وليحرس ما انطوي عليه جنانه، وليحسن عمله، وليقصر امله"، ثم لم تمض ايام حتي نزلت هذه الآية: "لا خير في كثير من نجويهم الا من امر بصدقة او معروف او إصلاح بين الناس."

Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Allah, konuşarak kazanan ya da susarak güvende olan bir kula rahmet etsin. Zira insana en çok hâkim olan şey dilidir. Kulu bağlayan her söz, Allah'ın zikri, iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak veya müminler arasında barışı sağlamak dışındaki tüm sözler aleyhinedir." Bunun üzerine Muâz b. Cebel dedi ki: "Ey Allah'ın Resûlü! Söylediklerimizden dolayı hesaba mı çekileceğiz?" Peygamberimiz (s.a.v.) buyurdu: "İnsanları yüzüstü cehenneme sürükleyen dillerinin kazançlarından başka nedir ki? Kim selamette olmak istiyorsa, dilinden çıkanları muhafaza etsin, kalbindeki niyetleri gözetlesin, amelini güzelleştirsin ve beklentilerini kısa tutsun." Bu olaydan kısa bir süre sonra şu ayet indi: "Onların fısıldaşmalarının çoğunda hayır yoktur. Ancak sadaka vermeyi, iyiliği veya insanlar arasında barışı emredenlerin (fısıldaşmaları hayırdır)"⁴³

Yahyâ b. Hamza, hem edebi sanatların anlaşılmasını sağlamak hem de hadisin içsel mesajını daha derinlemesine kavramaya yardımcı olmak amacıyla hadisi bedî ilmi perspektifinden de şerh etmektedir ve şunları söylemektedir:

Bu hadis, bedî' ilminin üç çeşidine işaret etmektedir:

1. Tesci' (seci'li konuşma): Hadiste geçen "konuştu, kazandı ya da sustu, güvende oldu" ifadesi ile "dil, insana en çok hâkim olan şeydir" ifadesi seci' sanatına örnektir. Burada ahenkli ve uyumlu cümleler kullanılarak bir ritmik yapı oluşturulmuştur.⁴⁴

2. Tıbâk (karşıtlık): Hadiste geçen "konuştu" ve "sustu" kelimeleri arasında tıbâk sanatı vardır. Zıt anlamlı bu iki kelime, derin bir anlam oluşturmak için kullanılmıştır.

⁴³ en-Nisâ 4/114; el-Alevî, *el-Envâru'l-mudîe fî şerhi ahhâri'n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 89. Rivayetin bütününe Kütüb-i tis'a içerisinde rastlanmamakla birlikte ilk bölüm olan "Allah, konuştuğunda kazanan (fayda sağlayan) veya sustuğunda (zarardan) salim kalan kula rahmet etsin." kısmı için bk. Ebû Bekir el-Beyhakî, *Şuabü'l-îman* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2003), 7/17. Şî Kütüb-i erbaa içerisinde rastlanmamakla birlikte bk. Allâme Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 74/178.

⁴⁴ el-Alevî, *el-Envâru'l-mudîe fî şerhi ahhâri'n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 94-95.

Aynı şekilde "emir" ve "nehy" (yasaklama), "ma'rûf" (iyilik) ve "münker" (kötülük) arasında da karşılık mevcuttur.⁴⁵

3.İktibas (alıntı): Hadisin sonunda, daha önce söylenenleri desteklemek için ayet getirilmiştir. Bu, bedî' sanatında iktibas olarak adlandırılır. İktibas, Kur'ân'dan veya hadislerden bir ifadeyi, konuşmanın başında, ortasında ya da sonunda anlamı pekiştirmek için kullanmaktır. Bu şekilde yapılan alıntılar, söylemi kuvvetlendirmek amacıyla yapılır.⁴⁶

Şarih, yukarıdaki ifadelerde görüldüğü üzere önce edebi sanatı tanımlar ve ardından bu sanatın hadisteki kullanımını gösterir. Bu yöntem ile okuyucuya hem sanatın kendisini öğretmek hem de hadisin anlam derinliğini açığa çıkarmak istemiş olmalıdır. Şarih, yalnızca edebi sanatları tespit etmekle kalmayıp aynı zamanda bu sanatların hadisin ana mesajına katkılarını da açıklamaktadır. Örneğin:

Tesci' sanatı, hadisin ritmik yapısını pekiştirerek dinleyicinin veya okuyucunun dikkatini çeker. Bu, peygamberimizin öğütlerinin hem daha akılda kalıcı hem de etkili olmasını sağlar.

Tıbbâk, hadisin zıt kavramları kullanarak bireyi konuşmanın ve susmanın sonuçları üzerine düşünmeye teşvik eder. Böylece zıtlıklar üzerinden bir uyarı ve teşvik mesajı ortaya çıkar.

4. Hadislerin Makâsıt Perspektifinden Şerhi

Şarih Yahyâ b. Hamza'nın, rivayetlerin lugavî açıklamalarının yanında “Hz. Peygamber'in bu sözlerindeki maksadı” şeklinde bir başlıklandırma cihetine gittiği görülmektedir. Bu başlıklandırma ile şarih, dini metinleri anlamada literal okumaların yanında makâsıtçı bakış açısının da gerekliliğine işaret etmiş olmalıdır. Maksat kelimesi sözlükte, “yolun istikamet üzere olması, yakın ve kolay olması, niyet ve amaç” gibi anlamlara gelen kasd kökünden türemiştir.⁴⁷ Muhammed Tâhir İbn Âşûr (ö. 1879/1973) tarafından genel ve özel olarak iki kısımda ele alınan makâsıt, genelde şâriin şerî hükümlerin tümünde veya çoğunluğunda göz önünde bulundurduğu anlam ve hikmetlerdir.⁴⁸ Yahyâ b. Hamza'nın da bu genel anlamdan yola çıkarak bu başlıklandırmayı tercih etmiş olduğunu söylememiz mümkündür. Zira bu başlık altındaki şerhlerinin genel çatısı rivayetlerdeki hikmetler üzerine kuruludur. Aşağıdaki şerh bu başlığın örneği niteliğindedir.

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : يقول الله تعالى : يا ابن آدم تؤتي كل يوم برزقك وانت تحزن، وينقص كل يوم من عمرك وانت تفرح، انت فيما يكفيك تطلب ما يطغيك، لا بقليل تقنع، ولا من كثير تشبع

⁴⁵ el-Alevî, *el-Envâru'l-mudîe fî şerhi ahhâri'n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 94-95.

⁴⁶ el-Alevî, *el-Envâru'l-mudîe fî şerhi ahhâri'n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 94-95.

⁴⁷ Muhammed b. Mükrim b. Ali İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab* (Beyrut: Daru Sâdır, 1414), 3/353.

⁴⁸ Ertuğrul Boynukalın, “Makâsıdü's-şerîa”, *DİA TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara, 2003), 27/423.

Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Allah Teâlâ şöyle der:

“Ey Âdemoğlu! Her gün sana rızkın veriliyor ama sen yine de üzülüyorsun. Her gün ömründen azalıyor, sen ise seviniyorsun. Sana yetecek olanla yetinmeyip seni azdıracak olanı arıyorsun. Azla kanaat etmiyorsun, çokla da doymuyorsun.”⁴⁹

1. Hikmet: Rızkın Durumunun Beyanı: Hz. Peygamber’in “ يا ابن آدم تَوْنِي كل يوم برزقك ” و انت تحزن ” sözünde buna işaret edilmektedir. Allah Teâlâ kullarını kesintisiz nimetlerle rızıklandırmaktadır ve kul, Allah Teâlâ’nın vermiş olduğu bir arpa tanesine dahi Allah’ın takdiri olmaksızın ulaşamaz. Âdemoğlu elindekilerin kıymetini bilmek yerine kendi kısmetinde olmayan şeylerin hüznü içerisinde yaşamayı seçer. Allah’ın verdiği her nimet temelde maldır. Burada malın afetlerini ve faydalarını zikredeceğiz.⁵⁰

Malın Faydaları: Bu fayda dinî ve dünyevi olmak üzere ikiye ayrılır. Dünyevi faydalarını zikretmeye gerek yoktur. Dinî faydaları ise: Kişinin sahip olduğu malı gerek ibadet maksatlı gerek ibadete yardımcı olacak şekilde kendisi için infak etmesidir. Hac, cihad gibi ibadetler için sarfedilen mal buna örnek olabilir. Diğer insanlar için sarfetmek de dini faydalar arasındadır. Sadaka, ziyafet, hediye, şerli insanların şerrine engel olmak, istihdam sağlamak için harcaması bu minvalde sayılabilir. Toplum yararına yapılan harcamalar da dini fayda içinde sayılabilir. Cami, han, kimsesiz cenazelerin teşyî gibi şeyler bu harcamalar için örnek olabilir.⁵¹

Malın Afetleri: Bu da aynı şekilde dünyevi ve dinî afetler olarak iki kısımda ele alınabilir. Dünyevi afetler herkes tarafından bilinmektedir. Dinî felaketlerin başında malın kişiyi mâsiyete sürüklemesi gelir. Mal ile meşguliyetin kişiyi Allah’ın zikrinden alıkoyması bir diğer afettir.⁵²

Îsâr ve Fazileti Hakkında: Cömertliğin zirvesi kendi ihtiyacı olmasına rağmen kişinin elindekini başkasına infak etmesi demek olan îsârdır. Kişinin ihtiyacı varken kendisi için bile malını harcamaması ise cimrilikte zirve noktasıdır. “*Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler.*”⁵³ ayetinde Allah Teâlâ îsâr ehli kullarını övmektedir. Nitekim Hz. Aîşe (r.a.), “Hz. Peygamber’in karnı, üç gün peş peşe tok olmamıştır. Dileseydik tok olabilirdik. Fakat diğer muhtaçları kendimize tercih ediyorduk.”⁵⁴ derken bu güzel haslete işaret etmektedir. Haşr suresi 9. ayetin nüzul sebepleri arasında şu hadise de yer almaktadır: Yoksul bir adam

⁴⁹ el-Alevî, *el-Envâru’l-mudîe fî şerhi ahhâri’n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 233. Rivayete Sünnî kaynaklarda rastlanmamıştır. Kütüb-i erbaa içerisinde rastlanmamakla birlikte Şîî kaynaklar için bk. Allâme Meclisî, *Bihâru’l-envâr*, 74/180.

⁵⁰ el-Alevî, *el-Envâru’l-mudîe fî şerhi ahhâri’n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 238.

⁵¹ el-Alevî, *el-Envâru’l-mudîe fî şerhi ahhâri’n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 239.

⁵² el-Alevî, *el-Envâru’l-mudîe fî şerhi ahhâri’n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 239-240.

⁵³ Haşr 59/9.

⁵⁴ Ebû Bekir el-Beyhakî, *Şuabü’l-îman* (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 2003), 5/25.

Rasûlullah (s.a.v.)’e geldi ve Hz. Peygamber (s.a.v.) onu, bir şeyler vermeleri veya yedirmeleri için hanımlarına gönderdi. Fakat onların yanında da ona yedirebilecekleri bir şeyleri yoktu. Ensar’dan bir adam o fakiri misafir etti. Evinde kendilerine yetecek kadar yiyecekleri olan adam, ışığı söndürdü ve kendisi de yiyor gibi yaparak misafirini doyurdu. Sabah olunca misafir kalktı ve Rasûlullah (s.a.v.)’in yanına vardı. Hz. Peygamber (s.a.v.), “Allah filân adam ve filân kadının dünkü davranışlarından memnun oldu veya güldü.” buyurdu. Allah Tealâ bunun üzerine: “*Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları ken-dilerine tercih ederler....*” âyet-i kerimesini indirdi.⁵⁵

Kulların Mallarına Dair Vazifeleri: Malın hayrı da vardır şerri de vardır. Kişi şu beş vazifeyi yerine getirerek malın şerrinden korunur. Birincisi malın ne için yaratıldığının farkında olmaktır. İkincisi malın nereden geldiğini araştırmaktır. Çünkü bazı mallara haram karışma ihtimali yüksektir. Üçüncüsü kazandığın malın miktarını fazla veya noksansız açıklamaktır. Dördüncüsü malın nereye harcandığını araştırmaktır. Beşincisi ise kazanırken, harcarken veya elinde tutarken niyetinin samimi olmasıdır.⁵⁶

2. Hikmet: وينقص كل يوم من عمرك وانت تفرح sözü ile Hz. Peygamber, geçen gece ve gündüzlerin insanın hayatından götürmesine rağmen bu duruma sevinmesine dikkat çekmektedir. Bu konuda şair: “İnsan gecenin geçmesinden mutlu olur. Hâlbuki giden kendisinden gitmektedir.” derken doğru söylemektedir. Bu durumda yapılması gereken şey ölümü çok hatırlamak, tûl-i emele düşmemektir. Bunun için Hz. Peygamber, İbn Ömer (r.a.)’a şu nasihatte bulunur: “Geceye ulaştığında sabaha çıkacağından emin olma. Sabaha ulaştığında da geceye çıkacağından emin olma. Hayatında ölümün için birikim yap. Sağlığında hastalık zamanların için birikim yap. Kendini ölüme hazırla. Zira yarın ne olacağını bilemezsin.”⁵⁷ Tûl-i emelin sebeplerinin başında dünya sevgisi gelir. İkincisi ise cehalettir. ⁵⁸

3. Hikmet: انت فيما يكفيك sözünde Hz. Peygamber kifayet miktarı malın insana yeteceğine işaret etmektedir. Bir başka hadisinde Hz. Peygamber, “Bir kişi başını sokacağı bir barınakta emin bir şekilde sabahladığında, günlük yetecek rızkı yanında olduğunda dünya nimetlerinin tamamı verilmiş gibidir.”⁵⁹ buyurmaktadır. Kul, yeterli olacak miktarın üstünde mal talebinde bulunduğunda bu durum Allah’ın gazabına sebep olur. Neticesinde kişiyi azgınlığa sevk eder. Nitekim ayet-i kerimede, “Allah,

⁵⁵ Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahih* (Beyrut: Dâru ibn-i Kesir, 1987), “Tefsir”, 59, el-Alevî, *el-Envâru’l-mudîe fî şerhi ahhâri’n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 240-241.

⁵⁶ el-Alevî, *el-Envâru’l-mudîe fî şerhi ahhâri’n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 242.

⁵⁷ Süleyman b. Ahmed Taberânî, *Mu’cemü’l-kebîr* (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 12/417.

⁵⁸ el-Alevî, *el-Envâru’l-mudîe fî şerhi ahhâri’n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 242-243.

⁵⁹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-Arabî, 1988), 5/249.

kullarına (tümüne birden) rızkı bol bol verseydi, yeryüzünde mutlaka azgınlık ederlerdi.”⁶⁰ buyurulmuştur.

4. Hikmet: تطلب ما يطغيك sözü ile Hz. Peygamber, haddi aşan her şeyin azgınlığa sevk ettiğini işaret eder. Ayet-i kerimede, “O azgınlık etti.”⁶¹ derken insanın haddini aştığı bildirilmektedir. Azgınlığın sebebi büyük günahlarla irtibat halinin çok olmasıdır. Bu duruma insanı on şey sevk eder. Birincisi cimriliktir. İkincisi kibirdir. Üçüncüsü kendini beğenmektir. Dördüncüsü riya’dır. Beşincisi hasettir. Altıncısı şiddetli öfkedir. Yedincisi mal sevgisidir. Sekizincisi makam sevgisidir. Dokuzuncusu günah olan şeylerden yemektir. Onuncusu ise cinsel arzularını gayr-ı meşru yollardan gidermektir.⁶²

5. Hikmet: ولا من كثير تشيع، ولا من قليل تقنع، sözü ile Hz. Peygamber, insanoğlunun aza kanaat etmediğini çoğun da gözünü doyurmadığını ifade eder. Sa’lebe b. Hâtıb’ın⁶³ durumu bu ifadenin müşahhas bir örneğidir. Hz. Peygamber’den kendisi için Allah’tan mal isteminde bulunmasını talep etmiş ardından bu talebi gerçekleştiğinde, malı onun dinden dönmesine küfre düşmesine sebep olmuştur. “Onlardan bir kısmı da: ‘Eğer Allah lutf u keremiyle bizi zengin kılsa mutlaka zekât ve sadaka verecek, kesinlikle dürüst ve iyi kimseler olacağız’ diye Allah’a kesin söz vermişlerdi. Derken, Allah onları lutf u keremiyle zengin kılınca cimrileştiler ve yüz çevirerek sözlerinden gerisin geri döndüler. Bunun üzerine Allah, kendisine verdikleri sözü tutmamaları ve yalan söylemeyi âdet edinmeleri sebebiyle, kendi huzuruna çıkacakları güne kadar bir daha temizlenmeyecek şekilde, kalplerinin tam ortasına o çirkin nifak hastalığını yerleştirmiştir.”⁶⁴ ayeti bu hadiseye işaret etmektedir.

Yahyâ b. Hamza’nın, şerhin bu bölümünde didaktik, ahlaki ve manevi derinlik taşıyan bir yöntem takip ettiği görülmektedir. Hem ayet ve hadislerle desteklenen hem de toplumsal, bireysel ve ahlaki dersler çıkaran bir yaklaşım benimsediğini söylemek mümkündür. Bu yöntem, okuyucunun hem bireysel ibadet ve yaşamını şekillendirmesine hem de toplumsal sorumluluklarına dikkat çekmesine yardımcı

⁶⁰ eş-Şûrâ 42/27; el-Alevî, *el-Envâru’l-mudîe fî şerhi ahhâri’n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 243.

⁶¹ Tâhâ 24.

⁶² el-Alevî, *el-Envâru’l-mudîe fî şerhi ahhâri’n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 246.

⁶³ İbn Abdülber, *el-İstîâb fî ma’rifeti’l-ashab* (Beyrut: Dârü’l-Cîl, 1992), 1/209-210; Şârih her ne kadar burada Sa’lebe b. Hatıb’ın aza kanaat etmeyen bir kişi olduğunu ifade etse de bu durumun Emevîler döneminde başlayıp Abbâsiler döneminde zirveye ulaşan kıssacılık hastalığının bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Hakikatte Sa’lebe b. Hâtıb’ın Ensâr’ın ilk tabakasından ve Bedir ashabından olduğu görülmektedir. Onun nifakına dair mevsuk bir rivayet bulunmamaktadır. Sa’lebe hakkında aktarılan bu rivayet hadis münekkidleri tarafından tenkid edilmiş sened yönünden son derece zayıf, illetli, münker hatta batıl bir rivayet olduğu tespit edilmiştir. Bk. Kadir Paksoy, “Sa’lebe Hadisinin Sened ve Metin Açısından Tenkidi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 2/2 (2004), 63-85.

⁶⁴ Tevbe 9/75-77; el-Alevî, *el-Envâru’l-mudîe fî şerhi ahhâri’n-Nebeviyye* (Hadis: Hadis şerhi, 619-01), 249.

olacak niteliktedir. Tasavvufi ve ahlaki vurgular, şerhin ana omurgasını oluşturuyor ve bu da okuyucunun dünya ile ahiret arasında denge kurmasına yönelik güçlü bir mesaj sunuyor denilebilir.

Yazar, şerhinde hadis içerisindeki farklı unsurları hikmet kavramı etrafında analiz etmiştir. Hadisin her bir bölümü ayrı ayrı hikmetler üzerinden işlenmiş ve bunların altında derin ahlaki mesajlar verilmiştir. Her hikmet bir ders, öğüt veya tavsiye niteliğinde yorumlanmıştır. Böylelikle okuyucunun, her bir bölümde yeni bir anlam katmanıyla karşılaştığı söylenebilir.

Yazarın analiz biçimi, manevi ve ahlaki boyuta büyük bir vurgu yapmaktadır. Hadiste geçen rızık, ömür, mal ve kanaat konuları tamamen ahlaki ve manevi perspektiften ele alınmıştır. Malın faydaları ve afetleri konusundaki açıklamalar, okuyucuyu ahlaki bir sorgulama yapmaya teşvik etmektedir.

Şarih, bu bölümü son derece sistematik bir şekilde organize etmiştir. Her bir hikmet, belirli bir tema etrafında işlenmiş ve açıklamalar net bir düzen içinde sunulmuştur. Bu sistematik yaklaşım, metnin adım adım takip edilebilmesini ve konu bütünlüğü içinde anlam kazanmasını sağlama amaçlı olmalıdır. Hikmetler arasında mantıklı bir geçiş görülmektedir ve konular birbiriyle uyumlu bir şekilde sıralanmıştır.

Yazar, açıklamalarını somut örneklerle desteklemektedir. Bu yöntem, metni sadece teorik bir tartışma olmaktan çıkararak daha anlaşılır ve hayatla ilişkilendirilebilir bir hale getirmektedir.

Yahyâ b. Hamza'nın şerh tarzı, hadis metnini derinlemesine açıklarken ayet ve hadislerle desteklenmiş bir sistematik içermektedir. Her bir açıklama, başka ayet ve hadislerle pekiştirilerek anlam genişletilmiştir. Bu, klasik İslamî şerh yazımında çok önemli bir teknik olup, metnin güvenilirliğini ve ilmi derinliğini artırmaktadır. Örneğin, kanaat ve mal ile ilgili ifadelerde hem Kur'ân'dan ayetler hem de başka hadisler kullanılarak, temel mesajın geniş bir çerçevede anlaşılması sağlanmıştır. Bu yöntem, okurun zihninde konunun netleşmesine ve metnin birbiriyle bütünleşmiş bir yapı kazanmasına katkı sağlayacaktır. Analizlerin bütününden hareketle Yahyâ b. Hamza'nın terğîb ve terhîb içerikli hadisleri şerh ederken Kur'ân, sahih sünnet ve akıl eksenli Zeydî hadis yorumculuğundan ayrıldığını söylemek mümkün gözükmemektedir.

SONUÇ

Yahyâ b. Hamza, *el-Erbaîne hadîsen es-Seylakiyye* adlı eser içerisinde derlenmiş rivayetlerin sahip olduğu derin sırları, içerdiği metafor ve mecazları, istiâreleri göstermek amacı ile *el-Envâru'l-mudîe fî şerhi'l-erbaîne's-Sîlkıyye* adlı eserini kaleme almıştır. Allah Teâlâ'nın Peygamber'ine bahşetmiş olduğu lisan-ı fasihi, bu konudaki eşsizliğini ve diğer bütün mahlûkata üstünlüğünü gösterebilmek müellifin eseri yazmasındaki ana sebeplerden bir diğeridir. Yahyâ b. Hamza şerhini, genellikle altı aşamalı bir şerh tarzı üzerinden yapmıştır. Buna göre birinci aşamada kelimelerin

lûgat anlamlarını, ikinci aşamada hadis içindeki kelime ve cümlelerin i'râblarını, üçüncü aşamada hadisin ilm-i meânî çerçevesinde değerlendirilmesini, dördüncü aşamada hadisin ilm-i beyan çerçevesinde analizini, beşinci aşamada Hz. Peygamber'in hadisten ne kastettiğine dair yorumlarını, altıncı aşamada ise hadisin ilm-i bedî çerçevesinde içerdiği edebî sanatları belirtmiştir.

Yazarın yorumlama şekli, klasik Arap dili incelemesinin bir ürünü olup kelimeleri kökenlerine, türevlerine, dinî metinlerdeki kullanımlarına ve bağlamsal anlamlarına göre analiz eden bir okuma biçimidir. Bu analiz tarzı, hem dilsel hem de teolojik derinlikler sunarak kelimelerin çok katmanlı anlamlarını ortaya çıkarır. Kelimelerin sadece lûgat anlamlarını değil, aynı zamanda Kur'ân ve hadis bağlamında nasıl kullanıldıklarını gösteren bu yaklaşım, metnin daha derin ve kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Şarih, metindeki her bir kelimenin gramatik işlevini titizlikle inceleyerek, dildeki i'râb kurallarının cümle anlamı üzerindeki etkisini vurgulamaktadır.

Şarihin hadisleri yorumlama biçimi, belagat ilminin ilm-i meânî, ilm-i beyan ve ilm-i bedî dallarına yoğun şekilde dayanmaktadır. Şarih, hadiste geçen kelimelerin ve fiillerin literal anlamlarını bir kenara bırakıp, onların arkasındaki mecazî ve istiareli anlamları açığa çıkarmaya çalışmaktadır.

Yazarın sergilediği şerh tarzı, hadis rivayetlerini derinlemesine inceleme ve bu rivayetlerden ahlaki-manevi çıkarımlar yapma noktasında dikkate değer bir yetkinlik sunmaktadır. Hikmet odaklı ve didaktik bir perspektifle hareket eden yazar, hadislerde ele alınan konuları yalnızca teorik düzeyde bırakmamakta, aksine bu konuları somut örnekler ve Kur'an ayetleriyle destekleyerek anlamlarını vuzuha kavuşturmaktadır.

Şarih, bedî' sanatları olan tesci', tıbâk ve iktibas kullanarak hadisin dil ve anlam açısından zenginliğini ortaya koyar. Bu yaklaşım, sadece sözlerin estetik yönünü vurgulamakla kalmaz, aynı zamanda hadisin ahlaki ve dini öğretilerini daha güçlü bir şekilde pekiştirir. Bedî' sanatları, özellikle dinleyici üzerinde hadisin etkisini artırmak ve mesajın akılda kalıcılığını sağlamak adına önemli bir araçtır. Şarih, bu sanatları kullanarak hem hadisin mesajını daha anlaşılır hale getirmiş hem de dilin gücünü ön plana çıkarmıştır. Ayrıca, bu yaklaşım, hadisin yüzeysel bir şekilde anlaşılmasını engelleyip, hadisin anlam ufkunu genişletmektedir.

Bütün bu analizlerden sonra Yahyâ b. Hamza'nın zühd içerikli rivayetleri, lafız, belâgat, ahlâki ve manevi değerler perspektifinden bakarak derinlikli bir anlayışla şerh ettiği söylenebilir. Bunu yaparken Zeydî düşüncenin karakteristik özelliği olan ayet, hadis ve akıl eksenli yorumlamadan uzaklaşmadığı, buna bağlı kaldığı anlaşılmaktadır. Elbette ki bu çalışma, belli hadislerin belirli konuları üzerinde yapılmıştır. Eserin bütünü ele alındığında daha derinlikli ve çeşitli sonuçlara ulaşmak mümkündür.

Yahyâ b. Hamza'nın bu detaylı dilbilimsel analizinin, Zeydî hadis şerh geleneğindeki diğer eserlerle karşılaştırmalı olarak incelenmesiyle, bu geleneğin kendine özgü yorumlama biçimleri daha net bir şekilde ortaya konulabilir. Ayrıca, şârihin edebi sanatlara ve maksatlara verdiği önemin, Zeydî âlimlerinin hadisleri anlama ve uygulama konusundaki genel yaklaşımlarını nasıl yansıttığı da ayrı bir araştırma konusu olabilir. Bu bağlamda, Yahyâ b. Hamza'nın eserinin, Zeydî düşüncesinin hadis yorumlama metodolojisi ve belagat anlayışı açısından taşıdığı önem daha derinlemesine analiz edilebilir.

KAYNAKÇA

Abdullah b. Hamza b. Süleyman. *Hadikatü'l-hikmeti'n-Nebeviyye fî tefsîri'l-erbaîne's-Seylakiyye*. Sa'de: Mektebetü Ehli'l-Beyt, 2022.

Alevî, Yahyâ b. Hamza. *el-Envâru'l-mudîe fî şerhi ahhâri'n-Nebeviyye*. Hadis Şerhi. Hadis: Hadis şerhi: İslamî İlimler, ZA, 619-01, 624. <https://elibrary.mara.gov.om/en/imam-zaid-library/cultural-foundation-library/book/?id=14449#book/5>

Allâme Meclisî. *Bihâru'l-envâr*. Kum: İhyâu Kütübi'l-İslamiyye, 2009.

Askalânî, İbn Hacer. *Lisânü'l-mîzân*. Beyrut: Müessesetü'l-Âlemî li'l-Matbûât, 1971.

Aybey, Salih. "Din Eğitimi ve Öğretiminde Kırk Hadis Geleneği -Nevevî Örneği-. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/3 (2018), 201-228.

Beyhakî, Ebû Bekir. *Şuabü'l-îman*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2003.

Boynukalın, Ertuğrul. "Makâsıdüş-şerîa". *DİA TDV İslam Ansiklopedisi*. 27/423-427. Ankara, 2003.

Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahih*. Beyrut: Dâru ibn-i Kesir, 1987.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer. *el-Ilelü'l-vâride fî ehadisi'n-Nebeviyye*. Riyad: Dâru Tîbe, 1985.

Durmuş, İsmail. "Meânî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 28/204-206. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Ebu Muhammed el-Hasen b. Abdurrahman, Râmhürmüzî. *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-ravî ve'l-vâî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404.

Görmez, Mehmet. "Terğîb ve Terhîb". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 40/508-509. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Hacımuftuoğlu, Nasrullah. "Bedî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 5/320-322. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Hacımuftuoğlu, Nasrullah. "Beyân". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 6/22-23. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Hâşimî, Zeyd b. Abdullah b. Mes'ûd. *Erbeûne hadîsen es-Seylakiyye*. Sa'de: Merkezü't-Tevhid ve'l-Adl li'd-Dirâsâti ve'l-Bühûs ve't-Tahkîk, 2002.

İsfahanî, Râgıb. *Müfredât li elfâzi'l-Kur'ân*. Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1997.

İbn Abdülber, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah. *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashab*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *es-Sünen*. b.y., Darü İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.

İbn Manzur, Muhammed b. Mükrim b. Ali. *Lisanü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.

İbrahim b. el-Kasım. *Tabakatü'z-Zeydiyyeti'l-kübra*. Amman: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekafiyye, 1421.

İbrahim b. Kasım. *Tabakâtü'z-Zeydiyye el-kübrâ*. Ürdün: Müessesetü'l-İmam Ali es-Sekafiyye, 2001.

- İsfahânî, Ebû Nuaym. *Hilyetü'l-evliyâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1988.
- Kandemir, M. Yaşar. “Nevevî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 33/45-49. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayıncılık, 1992.
- Köstü, Ayşegül. “İmam Nevevî'nin ‘Kırk Hadis’ Adlı Eserinde Değerler Eğitimi”. *APJIR- Academic Platform Journal of Islamic Research* 3/2 (2019), 177-194.
- Madelung, Wilferd. “Zeydilik ve Tasavvuf”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000), 775-790.
- Muhammed Abdullah Yahyâ Şerefüddîn. *el-Envaru'l-mudîe fi şerhi'l-ahbârî'n-Nebeviyye li Yahyâ b. Hamza el-Alevî (öl. 749) dirase ve't-tahkîku el-cûzi'l-evvel*. San'a: Câmiatü San'a Dil Fakültesi Arapça Dili ve Tercümesi Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Müeyyedî, Muhammed b. Mansûr. *et-Tuhaf şerhu'z-zülef*. San'a: y.y., 1997.
- Öz, Mustafa. “Müeyyed-Billâh, Yahyâ b. Hamza”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 31/481-482. Ankara, 2020.
- Paksoy, Kadir. “Sa'lebe Hadisinin Sened ve Metin Açısından Tenkidi”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 2/2 (2004), 63-85.
- Seyyid Ahmed el-Hüseynî. *Müellefâtü'z-Zeydiyye*. Kum: Matbaatü İsmailiyyân, 1992.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *Mu'cemü'l-kebîr*. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.
- Vecîh, Abdüsselam b. Abbas. *A'lâmu'l-müellifîn ez-Zeydiyye*. Amman: Müessesetü'l-İmam Ali es-Sekafiyye, 1999.
- Yâkût el-Hamevî, Şihabüddin Ebu Abdillâh. *Mu'cemü'l-büldân*. Beyrut: Dâru Sadr, 1995.
- Yıldız, Fahreddin. “Nevevî'nin el-Erbûn'u ve Kırk Hadis Literatüründeki Yeri”. *İslam İlim Geleneğinde Nevevî*, 585-645.
- Yolaçan, Semih. “Zeydî Hadis Geleneğinde Kırk Hadis (Erbeûn) Derlemelerinden Örnekler = Examples from Forty Hadith (Arba'ün) Collections in the Zaydi Hadith Tradition”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Bingöl University Journal of Theology Faculty* 24 (2024), 151-170.
- Zehebî, Şemseddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Mîzânü'l-i'tidâl*. Beyrut: Dâru'l-Marife li't-Tıbbâati ve'n-Neşr, 1963.
- Ziriklî, Hayrettin. *el-Âlâm*. b.y., Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002.

EK-1

Eserin ilk iki varacağı ve son varacağının resmi bu şekildedir:

